

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za historiju
Katedra za arheologiju

Mirza Kapetanović

RIMSKI KOVANI NOVAC NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE

Završni diplomski rad

Mentori : prof.dr. Adnan Busuladžić

doc.dr. Almir Marić

Sarajevo 2020. godine

SADRŽAJ

1. Uvod.....	2
2. Uspostava rimske vlasti na tlu Bosne i Hercegovine.....	4
3. Privredne djelatnosti za vrijeme rimske vladavine.....	6
3.1. Poljoprivreda.....	6
3.2. Stočarstvo.....	7
3.3. Rudarstvo.....	8
3.4. Zanatstvo.....	9
3.5. Trgovina.....	10
4. Historijat pojave i razvoja rimskog novca.....	11
5. Tehnologija izrade rimskih kovanica.....	16
6. Nalazi rimskog novca na tlu Bosne i Hercegovine.....	17
6.1. Republikanski novac.....	18
6.1.1. Ostave novca.....	20
6.1.2. Pojedinačni nalazi.....	21
6.2. Carski novac.....	24
6.2.1. Ostave novca.....	25
6.2.2. Pojedinačni nalazi.....	27
6.2.3. Rimski rudnički novac.....	30
7. Likovni prikazi i natpisi na novcu.....	31
8. Zaključna razmatranja.....	33
9. Katalog.....	34
10. Kartografija.....	73
11. Literatura.....	75
12. Sažetak.....	80
13. Summary.....	81
14. Biografija.....	82

1. UVOD

Kada je općenito riječ o novcu i novčanim oblicima, jasno je kako novac u današnje vrijeme ima veliki značaj u privrednom i financijskom smislu svake zemlje kao platežno sredstvo razmjene ljudskog rada. Oblici novca su tokom historije imali veoma isprepleten i kompleksan razvoj obnašajući razne funkcije pod različitim utjecajima iz okoline, društva, kulture i tradicije. Možemo vidjeti da danas gotovo sve moderne zajednice kroz razne načine pokušavaju dokazati vlastitu prošlost, kako bi budućim generacijama pružile smisao za buduće društvene i političke procese. Arheološka nalazišta su vrlo često izvor za te materijalne dokaze, kojima se temeljito nastoji rekonstruisati život ljudi i djelovanje prijašnjih kultura. Jedan od najznačajnijih dokaza koji je u velikoj mjeri utjecao na razvoj novca u svijetu a time i na kasnije historijske događaje i zbivanja, svakako je pojava rimske novčane ekonomije.

Cilj ovog rada je detaljan pregled pojave rimskog kovanog novca na području Bosne i Hercegovine te prikaz razvoja novca hronološkim redoslijedom ukazujući na važne događaje i promjene koje su uveliko utjecale te bile ključne za razvoj pojedinih novčanih oblika. Pri proučavanju rimskog novca u Bosni i Hercegovini obratiti će se posebna pažnja na njihova bitna unutrašnja svojstva i sve vanjske okolnosti i privredne aktivnosti koje su utjecale na dostupnost shvatanju i razumijevanju ovog fenomena. Pod unutrašnjom kvalitetom novca u antici obično se smatra kvalitet i oblik metala od kojeg je novac izrađen, zatim njegova težina i tip, rang u hijerarhiji odnosa sa drugim novčanim vrijednostima kao i detalji tehničke obrade.

Pojava i cirkulacija rimskog novca na području Bosne i Hercegovine predstavljaju još uvijek priličnu nepoznicu. Zapravo ne postoje ni danas kapitalna djela koja se direktno bave ovom tematikom a rijetki članci o nalazima antičkog novca kao i sporadični izvještaji najvećim dijelom su šturi i nedostatni. Iako svjesnost o značaju novčanih nalaza je oduvijek postojala, mnogi istraživači nisu davali dovoljno prostora problematici izučavanja antičke numizmatike.

Najveći broj upotrebljivih podataka možemo pronaći u Glasniku Zemaljskog muzeja kao i u drugim referentnim bosanskohercegovačkim i inostranim časopisima a najistaknutiji začetnici proučavanja antičke numizmatike Bosne i Hercegovine su : C. Patsch, F. Fiala, I. Kellner, Č. Truhelka, K. Pitner, A. Hoffer, D. Sergejevski, V. Kopač, J. Petrović i dr. Ipak najveći napredak u istraživanju antičkog nasljeđa BiH desio se nakon II. svj. rata kada je stvoren nukleus za bavljenje antičkom numizmatikom.

Gojko Kraljević je prvi domaći numizmatičar koji je bio profesionalno osposobljen i osoba koja je najviše pridonijela izučavanju antičkog novca na prostoru Bosne i Hercegovine. Antički novac je bio predmet interesovanja i kasnijih naučnih istraživača koji su se bavili ovim temama : E. Pašalić, E. Imamović, I. Mirnik, S. Mesihović, A. Busuladžić i dr.

U ovom radu se razmatra period od pojave prvih oblika rimskih kovanica do konačnog pada rimskog carstva, što vremenski predstavlja jedno dugotrajno razdoblje u historiji čovječanstva. Istraživanje je zasnovano na vrlo osjetljivom numizmatičkom materijalu, kao što su ostave novca i pojedinačni nalazi iz republikanskog i carskog doba pronađeni na području Bosne i Hercegovine. Otežavajuću okolnost predstavlja saznanje da za veliki broj pronađenih kovanica ne postoje tačne informacije o težini, metalu, očuvanosti ili emisijama, tako da je za takve primjerke urađena samo parcijalna analiza. Vrijedi istaknuti da su novčani nalazi ovdje tretirani teritorijalno, prema mjestu pronalaska, bez dubljeg zadiranja u etničku problematiku.

Kroz digitalno kartiranje podataka o novčanim nalazima u radu su predstavljeni putevi kojima je cirkulisao novac na teritoriju čitave Bosne i Hercegovine, čime se nastojalo ukazati na pojavu, distribuciju i rasprostranjenost novca. Time rad dobija okvirni cilj da kartira pronalasku novca, bez tendencije da napravi konačnu katalošku kategorizaciju, što posve nije ni moguće na ovom nivou istraženosti novca. Dopunski dio ovog rada koji se nalazi u poglavljima predstavlja i grafički dio obrade zastupljenosti rimskog novca po stoljećima kovanja i nominalnoj zastupljenosti. Kataloški dio daje dostupne osnovne informacije o pronađenom novcu na pregledan način a na osnovu čega je moguće praviti daljnje tipološke analize. Uzimajući u obzir činjenicu da su kovani novci istoga tipa tokom prošlosti umnožavani u velikom broju primjeraka, često nam baš ti novci pružaju mogućnost rekonstrukcije prošlosti, naravno sa ograničenim informacijama. Prilike pod kojima je novac nađen često su od odlučujuće važnosti za njegovo detaljnije analiziranje i proučavanje. Rimska numizmatika je posebno bitna za izučavanje i rimske historije, posebno za njenu ekonomiju, što je dijelom obuhvaćeno prilikom pisanja ovog rada.

U svrhu što boljeg naučnog rezultata, korištena je historijsko - komparativna metoda istraživanja pojave i razvoja novčanih oblika, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu. Također je korištena i metoda analize, kao i induktivna i deduktivna metoda, ali i metoda sinteze kod iznošenja konačnih zaključaka. Vrijedi napomenuti da su zaključci izneseni u skladu sa objavljenim informacijama i trenutnim stanjem istraženosti rimskog novca na području Bosne i Hercegovine i kao takvi ne predstavljaju *arbitrans solutio*.

2. USPOSTAVA RIMSKE VLASTI NA TLU BOSNE I HERCEGOVINE

Prvo rimsko vojno prisustvo u balkanskim zemljama je uzrokovano jačanjem ilirske države, ardijske dinastije Agronida, njenom ekspanzijom i ugrožavanjem sigurnosti i stabilnosti na Jadranskom moru. Nakon puna dva stoljeća pružanja otpora rimskim vojnim snagama, početkom prvog stoljeća dovršen je proces osvajanja Ilirika u čijem se sastavu nalazio i prostor današnje Bosne i Hercegovine. Završetkom rata, poznat kao Batonov ustanak (*Bellum Batonianum*), koji je trajao od 6. do 9. godine, došlo je do podjele Ilirika na dvije samostalne provincije Dalmaciju i Panoniju¹, što se kasnije odnosilo na brojne aktivnosti vlasti koje su imale za cilj da osvojene teritorije čvršće vežu za Carstvo.² Salona, glavni grad provincije Dalmacije, bila je glavno sjedište rimskog namjesnika koji je od 3. st. n. e. bio vojnički zapovjednik – legatus, a poslije samo civilni guverner.³ Na čelu provincije bio je namjesnik, obično bivši konzul, koji je imao punu vrhovnu upravnu, vojnu i sudsku vlast nad provincijom. Njegova titula nosila je naziv *legatus Augusti pro praetore provinciae*. Period rimskog ratovanja sa ilirskim plemenima i pustošenjem je tada završen a rimska uprava je krenula sa izgradnjom infrastrukture i privrednih kapaciteta.

Rimljani su po cijeloj zemlji podigli brojna utvrđenja i vojne logore iz kojih su posade nadzirale pokoreno stanovništvo. Pokorenu su zemlju vrlo brzo pacificirali odvođenjem stanovništva u ropstvo, raseljavanjem, masovnim novačenjem i konfiskacijama zemlje i prirodnih dobara. Nakon početnih mjera konsolidacije, vlasti su ubrzo stupile u kontakt sa plemenskim predstavnicima s ciljem jačanja veza između rimske uprave i okupiranih krajeva radi provođenja mjera potpune ekonomske kontrole što se ogleda kroz čitav niz aktivnosti, od uspostavljanja rudarske djelatnosti do izgradnje cestovnih pravaca koji su olakšali privrednu eksploataciju. Uspostava komunikacija bila je preduvjet za eksploataciju ruda, pa su Rimljani prišli njihovoj gradnji a uz puteve podižu stanice i druga naselja. Mirnim sporazumima sve je rješavano, bez većih sukoba, posebnim ugovorima u kojima se pokorene populacije obavezuju za priznavanje vrhovne rimske vlasti i društvenog poretka a zauzvrat zajednicama je ponuđena (*civitates peregrinae*) plemenska autonomija.⁴ Pokoreno domorodačko

¹ Imamović 1977, 47.

² Bojanovski 1988, 56.

³ Imamović 1977, 47- 48.

⁴ Mesihović 2018, 87.

stanovništvo⁵ u takvim okolnostima je uživalo poseban status slobodnih ljudi bez punopravnog građanstva.⁶ Rimska civilizacija je imala izrazito gradska obilježja, što je za posljedicu imalo postepenu urbanizaciju pokorenih naroda u okupiranim krajevima. U tom procesu u najvećoj mjeri je pomogla efikasna i brza romanizacija domaćeg stanovništva. Ona se najbrže provodila preko rimskih vojnika i funkcionera provincijske uprave⁷, iako nije svugdje bila podjednaka, koji su na početku gradili ceste i vojna središta širom Bosne i Hercegovine iz kojih će u kasnijim fazama izrasti manji ili veći urbani centri.

Rimski građani, oni koji su se naselili u novoosnovana naselja i gradove, širili su rimsku kulturu i način života te upotrebu latinskog jezika među domaćim stanovništvom.⁸ Način na koje se to domaće romanizirano stanovništvo uklapalo u sistem javne uprave pokazuje da Rimljanima nije bilo stalo do nasilne romanizacije⁹, već do toga da imaju uspješnu organizaciju i korištenje produktivne radne snage kao i spremne vojnike koji bi mogli da odgovore izazovima imperije. Izgradnjom rimskih urbanih središta na području današnje Bosne i Hercegovine kao što su *Res Republica Aquarum S* (područje današnje Ilidže), *Domavia* (područje današnje Srebrenice), *Col Ris* kod Rogatice, *Delminum* (područje današnjeg Duvna), *Diluntum* (područje današnjeg Stoca), bilo je više nego dovoljno da se izvrši uticaj na neromanizirano autohtono stanovništvo. U gradskim centrima tog tipa, brže se ulazilo u rimski i privredni život¹⁰, a obično su boravili pored domaćeg radnog romaniziranog stanovništva, mnogi upravnici, vojnici, legionari, kao i pripadnici pojedinih pomoćnih jedinica¹¹. O tome svjedoče brojni epigrafski natpisi iz rimskog vremena pronađeni širom zemlje koji su važni za utvrđivanje statusa naselja, za njihovu lokalizaciju i topografiju.¹² Učvršćivanjem rimske vlasti, razvojem ekonomije i dolaskom isluženih vojnika i doseljenika nastaje i nova vrsta seoskog imanja poljoprivrednog tipa. Vile rustike se afirmiraju kao novi tip ruralnog naselja s pojavom razvijenih ekonomskih karakteristika državnog zemljišta koje je dato na korištenje doseljenicima i vojnim veteranima. Politika rimske kolonizacije i stvaranje moćne gradske aristokratije dovela je vrlo često do podvojenosti seoskih i gradskih sredina. Međutim i pored uticaja rimske uprave, djelovanja novih gradova, ipak mnoga područja Bosne i Hercegovine nisu nikada u potpunosti usvojila rimski način života.

⁵ Rimska vlast nastojala je kontrolisati svoje interese uspostavom neizravne političke kontrole, bilo savezništvom ili upotrebom vojne sile, Džino - Kunić 2013, 120.

⁶ Grupa autora 1988, 30.

⁷ Pašalić 1984, 210.

⁸ Busuladžić 2011,18.

⁹ Stipčević 1989, 52.

¹⁰ Pašalić 1975, 28.

¹¹ Suić 2003, 167.

¹² Pašalić 1984, 201.

3. PRIVREDNE DJELATNOSTI ZA VRIJEME RIMSKE VLADAVINE

Obrada podataka o antičkoj privredi Bosne i Hercegovine prvenstveno se danas temelji na podlozi koju sačinjavaju vijesti iz oskudnih literarnih izvora kao i podaci što ih pružaju raznovrsni spomenici materijalne kulture koji nam mogu dati samo parcijalnu sliku ekonomskih zbivanja u ovim krajevima.¹³ Od najvažnijih materijalnih izvora treba istaći epigrafske spomenike, kao važnu vrstu arheološke dokumentacije u kojoj nalazimo dragocjene podatke o privrednoj strukturi društva zatim i sačuvane numizmatičke nalaze koji otkrivaju mnoge činjenice koje doprinose poznavanju pojedinih oblasti ili naselja.

Povoljan geografski položaj naše zemlje između unutrašnjosti kontinenta i Mediterana, raznolikost prirodnih uslova koji su bili pogodni za narode koji su ovdje živjeli, tačnije prirodna bogatstva kojima su raspolagali, trgovačke veze sa susjednim regijama kao i stepen njihovog društvenog razvoja, sve je na neki način uvjetovalo vrlo različite načine privređivanja stanovništva kroz vrijeme.¹⁴ Bosna i Hercegovina u rimsko doba razvijala se u uslovima sličnosti društvenog uređenja Rimskog Carstva pa je stoga i njena ekonomija stanje i slika općih prilika u rimskoj državi, koja je tokom vremena doživjela mnoge potrese i značajnije promjene svoga društveno - političkog aparata.¹⁵ Dolazak Rimljana na ove prostore, donio je neke nove obrasce privredne djelatnosti, što podrazumijeva uslošnjanje i organizaciju poslova, prelazak na industrijsku proizvodnju, unaprijeđenje privrednog sektora kao i razvitak unutarnje i spoljne trgovinske razmjene dobara.¹⁶ Osnovne grane privrede rimskog doba Bosne i Hercegovine bile su: poljoprivreda, stočarstvo, rudarstvo, zanatstvo i trgovina. Takva privredna struktura doprinijela je sveukupnom razvoju pojedinih rimskih naselja na bosanskohercegovačkom području.

3.1. Poljoprivreda

Prema raspoloživim podacima, djelomično su sagledani uslovi koji su određivali poljoprivredu kao jedno od fundametnalnih baza privređivanja autohtonog stanovništva rimskog doba na tlu Bosne i Hercegovine. Još od antičkih putopisaca saznajemo vijesti o plodnosti jadranske obale i unutrašnjosti zemlje a razne poljoprivredne djelatnosti razvijale su

¹³ Pašalić 1975, 354.

¹⁴ Stipčević 1989, 106.

¹⁵ Grupa autora 1988, 34.

¹⁶ Pašalić 1975, 324.

se tako prema prirodnim i klimatskim faktorima koji su vladali u pojedinim oblastima.¹⁷ Rimljani su još od ranije trgovali sa Ilirima i sa ovih područja dobavljali prirodne resurse : drvo, stoku, žitarice, vunu i dr. O razvijenoj poljoprivrednoj djelatnosti ukazuju i raznovrsni primjerci poljoprivrednog alata iz predrimskog i rimskog doba pronađeni u stambenim i privrednim centrima širom Bosne i Hercegovine. Najčešće su to nalazi oruđa i alata: motika, rala, kosa, srpova, kosijera, oruđa za lov i ribolov, krampi i sjekira.¹⁸ Organizacione promjene najbolje se ogledaju u naprednijim agrotehničkim mjerama, npr. plug mjesto motike, dvopoljni sistem i dr; što na koncu dovodi do masovnije poljoprivredne proizvodnje a time se povećavaju kompleksi obradivog zemljišta, uvode nove poljoprivredne kulture, dešavaju promjene u zemljoposjednim odnosima i drugi oblici intenzivirane organizacije poljoprivrednih aktivnosti.¹⁹

Stvaranjem municipija i dodjeljivanjem zemljišta rimskim veteranima, domaći seljaci su postepeno gubili svoje posjede i svrstavali se u red poljoprivrednih radnika ili zakupaca. U tom kontekstu javljaju se krupni zemljoposjednici uz slobodne seljake i bezemljaše koji obrađuju tuđu zemlju. Na širem ovom području u rimsko doba uzgajao se veliki broj poljoprivrednih kultura a najčešće su bile: proso, pšenica, raž, grah, repa, mrkva, kupus, salata kao i dvadesetak vrsta voćaka.²⁰ Pored biljne ishrane, izvjestan procenat prehrane se odnosio na namirnice životinjskog porijekla, osobito ribljih prerađevina. Gradovi i veća naselja bili su najveći potrošači poljoprivrednih proizvoda, a povezane rimske ceste su olakšavale brže snabdijevanje namirnicama.

3.2. Stočarstvo

Pisani izvori o stočarstvu ovih krajeva su jako oskudni i kao takvi ne pružaju dovoljno podataka za iscrpniju podlogu za razliku od arheoloških podataka koji nam daju ponešto informacija u vidu kamenih spomenika sa likovnim prikazima stočarskih elemenata i arheološkim nalazima stočarske opreme. Stočarski proizvodi kao što su vuna i koža, korišteni su u velikoj mjeri za proizvodnju predmeta za svakodnevnu upotrebu.²¹ Pored poljoprivrede, stočarstvo kao grana privrede je u rimsko doba bilo najvažnije zanimanje domaćeg stanovništva u našoj zemlji. Pojedine regije na području današnje Bosne i Hercegovine zbog

¹⁷ Škegro 1999, 142.

¹⁸ Busuladžić 2014, 50.

¹⁹ Pašalić 1975, 358.

²⁰ Busuladžić 2014, 49.

²¹ Ilić 2012.

svojih klimatoloških i geografskih faktora, pružale su vrlo povoljne uslove za uzgoj i održavanje stoke. Važan resurs u tom kontekstu predstavljala su šumska bogatstva i planinski predjeli od kojeg su znatnim dijelom zavisili uzgoj stoke i stočarska proizvodnja. Upravni centar Rima je prije svega želio intenzivirati zemljoradnju ovdje pa su poduzimane melioracije, isušivane su baruštine, krčene šumske površine. Te mjere su uvjetovale naglašeniji prijelaz sa stočarstva na zemljoradnju.²² Stočarstvo koje se vezalo za vile rustike bilo je intenzivno (tovljena stoka u stajama) i ekstenzivno (slobodna ispaša). Stočarstvo je u većini slučajeva podmirivalo lokalne potrebe ili potrebe same vile rustike za mlijekom, mliječnim proizvodima i mesom.²³ Rimljani su na ovom području zatekli domaće stanovništvo koje se uveliko bavilo uzgojem razne stoke i divljači, a poznavali su također domestifikaciju posebnih vrsta domaćih životinja.

Osim toga važnu aktivnost činio je lov divljači, od kojeg je domaće stanovništvo imalo izrazite koristi. Analiza životinjskih kostiju sa nekih lokaliteta rimskih vila u Bosni i Hercegovini ukazuju na uzgoj većeg broja domaćih životinja. Najčešće domestificirane životinje u rimskim gospodarstvima u Bosni i Hercegovini su : govedo, ovca, koza i konj. Uspostavljanje mjera rimske vlasti u našoj zemlji pozitivno je utjecalo na razvitak stočarstva. Postoji puno opravdanje da je taj utjecaj nastao u povećanju stočnog bogatstva i povećanju radinosti za uzgoj i eksploataciju stoke. Kao što nam historijski podaci govore, stočarstvo je izvršilo snažan uticaj na stvaranje religijskih predstava domaćeg stanovništva. Zadržavajući se na stadima po planinskim pašnjacima, stočari su u svojoj politeističkoj religiji ispoljili veću naklonost prema nekim domaćim božanstvima.²⁴

3.3. Rudarstvo

Iz vremena rimske uprave, na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, kao jedna od najvažnijih grana privrede izdvaja se rudarstvo. Ekonomski resursi su bili važan razlog koji je motivirao rimska vojna osvajanja prostora Bosne i Hercegovine a Rimljani su ponajviše bili zainteresirani za plemenite metale, zlato i srebro, a potom za željezo i olovo koji se eksploatišu ovdje još u prahistorijskom periodu.²⁵ Radi bržeg razvijanja rudarstva, trgovine i lakše uspostave rimske vlasti Rimljani u Bosni grade naselja, ceste i vojne logore. Najvažniji putni pravci širili su se u svim smjerovima od glavnog grada provincije Ilirik -

²² Imamović 1977, 35.

²³ Busuladžić 2011, 88.

²⁴ Pašalić 1975, 382.

²⁵ Škegro 1999, 23.

Salone (Solin kraj Splita u Hrvatskoj). O važnosti ovih metala svjedoče antički pisci, rimski natpisi, numizmatička građa, kao i tragovi rudarskih i topioničarskih aktivnosti. Upravo su bogati rudokopi širom naše zemlje a posebno na području oko Japre u sjeverozapadnoj Bosni, Argentariji i Domaviji kod Srebrenice bili okosnica razvoja ove privredne djelatnosti.²⁶ Odmah po osvojenju teritorija današnje Bosne i Hercegovine Rimljani su pristupili proširenju rudarske proizvodnje i sprovođenju bolje organizacije rada u rudnicima i radionicama. Ostaci metalne troske i nečistoća, peći, kalupa za livenje, odlivaka, oruđa koje je korišteno za iskopavanje i obradu ruda, najbolje govore o značaju rudarstva na ovim prostorima djelatnosti.²⁷

Za vrijeme Republike a naročito u vremenu ranog carstva razvijaju se dva osnovna principa organiziranja rudnika na ovim prostorima. Riječ je o rudnicima koji su po svojoj naravi pripadali državnom ili privatnom posjedu. Na čelu tih rimskih rudnika bio je administrativni aparat kojim je uglavnom ravnao carski prokurator kao zastupnik cara ili konduktor kao zakupnik rudnika odnosno privatno lice.²⁸ U rudarstvu je bio angažiran veliki broj domaćih ljudi, stranaca, ratnih zarobljenika i osuđenika. Da bi svakodnevni život i privreda uredno funkcionisali, te zbog olakšanog transporta rude i metalurških proizvoda, rudarska naselja su bila povezana gustom mrežom mjesnih puteva, dok su kroz šire područje prolazile magistralne ceste.²⁹ Okolnosti razvoja rimskog rudarstva uzrokovale su razvoj i drugih privrednih djelatnosti poput zanatstva, građevine, trgovine i saobraćaja.

3.4. Zanatstvo

Pod pojmom zanatstvo kao kategoriju privrede možemo definirati širok spektar aktivnosti; npr. izrada opekarskih i keramičkih proizvoda, sitnih predmeta, obrada kože i vune, stakla, nakita i dr. Pojedine vrste zanata bile su poznate autohtonom stanovništvu još od ranije a ta iskustva dobrim su dijelom generacijski prenesena i dopunjena u kasnijim epohama.³⁰ Dolazak Rimljana i njihova vladavina označavaju period daljeg jačanja i razvitka ove privredne grane u Bosni i Hercegovini pa time i dolazi do masovnije organizacije zanata koji će služiti kako za podmirenje vlastitih potreba tako i za izvoz viška robe na tržište o čemu nam govore epigrafski natpisi i kasnorimski izvori. U tim izvorima se često spominju

²⁶ Pašalić 1984, 215.

²⁷ Čović 1999, 80; Sergejevski 1963, 101-102; Bojanovski 1974, 89 -118.

²⁸ Dušanić 1980, 7-55.

²⁹ Imamović 1985, 31-53.

³⁰ Busuladžić 2011,117.

razne zanatlije, nadzornici, upravitelji ili profesionalne korporacije kolegiji. Zanatstvo je prvenstveno išlo za tim da proizvede predmete praktične upotrebe ali se također jednim dijelom orijentisalo na viši oblik rada - umjetničko oblikovanje i ukrašavanje.³¹ U mnogim dijelovima Bosne i Hercegovine zanatstvo se ograničavalo na oblike naprednije sitne proizvodnje kao i kao na pojavu novih zanatskih radnji npr. upotreba grnčarskog kola, uvođenje opeke u građevinarstvo, specijalizirane građevinske i metalurgijske djelatnosti i sl. Kao centri raznih oblika zanatstva gdje je bio angažiran najveći broj zanatlija spominju se gradovi, trgovišta na cestama i putne stanice.

3.5. Trgovina

Na tlu rimske provincije Dalmacije u čiji je sastav ulazio najveći dio današnje Bosne i Hercegovine trgovalo se sa manjim ili većim intenzitetom još od samih početaka naseljavanja ovih krajeva a ti kontakti intenzivirali su se još više nakon dolaska Rimljana.³² Gotovo svi važniji trgovački centri i putevi koji su spajali mediteranske prostore sa unutrašnjosti Balkana prolazili su područjima uključenim u okvire rimske provincije Dalmacije.³³ Iako je prvobitna namjena izgradnje cesta kroz Dalmaciju u rimsko doba bila u strateško - vojne svrhe, one su odigrale bitnu ulogu u prenošenju ideja i razvijanju trgovinskih odnosa sa udaljenijim krajevima. O lokalizaciji puteva koji su prolazili kroz ovo područje veoma važnu sliku pružaju rimski metalni novci.

Kao posljedica novog načina života ovaj prostor za kratko vrijeme postaje jedinstvena trgovačka zona u kojoj su se dobrim dijelom asimilirale i preplitale ideje urbanog načina života a tu spadaju svakako: jezik, kultura, arhitektura, pravo, običaji, tradicije i dr. U tom kontekstu treba posmatrati razmjenu brojnih trgovačkih dobara kao što su: oružje, nakit, staklo, keramičke proizvode, metalne proizvode, vino, maslinovo ulje i sl. Luksuzni predmeti dovoženi su na ove prostore putem trgovine ponajviše iz Italije a najčešće se radilo o jako kvalitetnim proizvodima. Za saobraćaj i trgovinu u rimskoj Bosni i Hercegovini mogli su se iskoristiti i plovni tokovi rijeka. Neke rijeke, iako ograničenog plovnog kapaciteta, poput Neretve, Bosne, Une, Sane i Vrbasa po svemu sudeći korištene su za kraći transport metala iz proizvodnih pogona.³⁴

³¹ Škegro 1999, 270.

³² Bojanovski 1988, 65.

³³ Stipčević 1989, 119.

³⁴ Pašalić 1984, 238.

4. HISTORIJAT POJAVE I RAZVOJA RIMSKOG NOVCA

Vrijednosti rimske civilizacije predstavljaju osnovnu bazu u razvoju sveopće kulture današnje Europe. Uz bogate i monumentalne spomenike koji svjedoče o raškoši palača i rimskih gradova, svakako je na slavu i nadmoć ponajviše utjecala i vlastita proizvodnja novca. Primitivne zajednice su na početku mijenjale dobra potrebna za život bez ikakvog posrednika, što se nazivalo robnom razmjenom. Latinski stari naziv za novac je *pecunia* a potječe od riječi *pecus* što znači stoka ili blago.³⁵ Kao platežno sredstvo koristile su se školjke, kauri, puževi, krzno, žito i dr.³⁶

Akumulacijom kapitala i proizvodnog viška te razvojem specijaliziranih zanimanja, javila se potreba za uvođenjem naprednijih oblika poslovanja. Riječ novac vodi svoje izvorno porijeklo od atributa lat. *moneta* koji su Rimljani dali svojoj zaštitnici boginji Junoni.³⁷ Međutim, ni sami Rimljani nisu ga nazivali *moneta*, već su upotrebljavali izraz *nomisma* ili *nummus* čime je na početku novac predstavljao simbolični komad metala koji je imao približnu komparativnu vrijednost antičke *livre*. Ono što ga razlikuje u kasnijim fazama je jasno naznačena garancija vlasnika da znakom, likom i imenom potvrđuje se zadana vrijednost novca ; težinu i sastav legure metala koji se najčešće kuje ili lijeva.

Početni stadij upotrebe predstavljaju nepravilni komadi od bronce koji se javljaju oko 5. stoljeća p.n.e, tako da ih možemo smatrati pretečom korištenja rimskog novca, nazvani lat. *aes rude*, a pored ove funkcije korišteni su za proizvodnju alata i oružja.³⁸ *Aes rude* nisu imale službene oznake ni pečate te su se razlikovale u težini a kompozicijski su poglavito sadržavale 95% bakra i 5% kositra. Krajem 4. te početkom 3. stoljeća, uslijed kontakta Rimljana sa brojnim narodima u okruženju, jedno takvo brončano grumenje je prerađivano u pravokutne poluge sa utisnutim znakom, poznate latinskim terminom *aes signatum*.³⁹ Na tim lijevanim pločama prikazani su različiti likovi i predmeti iz rimske mitologije. Okrugli lijevani novac, nazvan prvenstveno zbog svoje težine lat. *aes grave* pojavio se u Rimu oko 300. p.n.e. Na prednjoj strani tog novca obično su se nalazili prikazi božanstava, dok je na stražnjoj strani bio prikazan pramac broda i oznaka vrijednosti.⁴⁰ *Aes grave* tako se smatra prvom pravom rimskom valutom.

³⁵ Carson 1971, 106.

³⁶ Keran 2015, 6.

³⁷ Babelon 1970, 7.

³⁸ Hill 1989, 164.

³⁹ Mesihović 2015, 106.

⁴⁰ Petrović 2004, 12.

Prvi pravi rimski novac koji se može nazvati tim imenom je bakreni as, koji je težio jednu oksičku liru. As se potom nominalno dijelio na podjedinice od 1 do 12 uncija.⁴¹ Kompozicijski su se kovanica as i njezine podjedinice sastojale od približno 65% bakra, 25% olova i 10% kositra. Reljefe aversa i reversa prvih aes grave kovanica opisivale su figure rimskih bogova, životinja (bik, dupin) i predmeti (Hermesov štap). Republika je obračunavala fiskalne potrebe, novčane kazne i vojničke plaće prema vrijednosti aseva sve do kraja Prvog punskog rata (264. – 241. g. pr. n. e.). Ovaj novac je u kasnijim epohama pretrpio čitavu seriju smanjivanja čije uzroke treba tražiti u političkim i vojnim događajima.

Nakon vojno - ekonomskog procvata Rima početkom 3. st. p.n.e, pored bakrenog novca ukazuje se potreba i za emitovanjem srebrenog kovanog novca. Tada je Rim počeo kovati svoju varijantu kampanijskog srebrnog statera - *didrachmu* ili dvostruku drachmu. Te kovanice sastojale su se od gotovo čistog srebra, težile su oko 7,2 g i vrijedile 10 aseva. Prve didrachme na aversu su nosile portret boga Marsa, a na reversu legendu „*Romano*“.⁴² Sa 225. g. p. n. e u upotrebu ulazi srebreni novac na čijem je naličju prikazan Jupiter u kvadrigi poznat pod nazivom kvadrigat a nedugo zatim 211. g. p.n.e uvedena je u nova vrsta novca od srebra, koji je nazvan viktorijat, nazvan po predstavi boginje pobjede Viktorije i trofeja na reversu.⁴³ Nedugo nakon završetka punskih ratova u Rimu je sprovedena monetarna reforma ali i podignuta kovnica na Kapitoliju, pokraj hrama Junone Monete. U opticaj su uvedene tri srebrene nominale: *denarius* u vrijednosti od 10 aseva, *quinarius* u vrijednosti od 5 aseva i *sestertius* u vrijednosti od 2,5 asa.⁴⁴ Na denarima su nedugo nakon njihovog uvođenja osvanula imena, točnije monogrami majstora odgovornih za kovanje brončanih, srebrnih i zlatnih kovanica. Novac koji je kovan pod kontrolom tročlanog kolegija i senata rimske republike, poznat je pod nazivom *tresviri aere argento auro flando feriundo*.⁴⁵ Članovi kolegijuma postepeno su zamijenili tradicionalne prikaze svojim amblemima a na novcu su se obično nalazili njihovi lični incijali kao i razni simboli a kasnije i potpuna imena majstora. Taj novac odlikuje se ljepotom, jasnoćom i detaljima izrade.

Pojava novca od zlata popraćena je rimskim ratovima sa Hanibalom, 211-209. p.n.e, i sve većim raslojavanjem stanovništva.⁴⁶ Na zlatnom novcu sa prednje strane obično je prikazan bog Mars a na stražnjem dijelu orao koji posjećuje grad Akvileju. Prava cirkulacija zlatnog novca započinje tek u prvom stoljeću p.n.e kada Sula , 87.g. p.n.e, Pompej, 81 .g.

⁴¹ Sellars 2013, 4.

⁴² Sayles 2007, 19.

⁴³ Babelon 1970,88.

⁴⁴ Sellars 2013,15.

⁴⁵ Dukat i Mirnik 2004, 63.

⁴⁶ Babelon 1970, 89.

p.n.e, a posebno Cezar, 46. g. p.n.e, emituju radi financiranja vojnih potreba velike serije zlatnog novca. Zlato do kojeg je došao ratnim plijenom Gaj Juliju Cezaru je omogućilo kovanje novca slavnog *aureusa* težine 8,19. grama.⁴⁷ U vremenu kasne republike tokom građanskog rata (39 - 40. p.n.e) iscrpljena su brojna ovlaštenja koje je do tada senat uživao, tako da kovnice počinju lagano da osnivaju ugledni državnici. Od 44. p.n.e zakonom je dozvoljeno da na novcu može biti prikazan i portret živog čovjeka. Prvi kome je je ovo zakonom dodijeljeno od Senata je Gaj Julije Cezar. Poslije socijalnih i ekonomskih pobuna u Rimu koje su rezultirale krajem republike, senat je dodijelio 27. g. p.n.e titulu August Oktavijanu i od tada je započela rimska carska era. S promjenom društvenog uređenja došlo je i do promjene u organizaciji emitovanja novca. Preuzevši vlast, August se prihvaća reorganizacije države i stabilizacije monetarnog sistema.

Na početku svoje vladavine August Oktavijan je pravo kovanja novca podijelio sa senatom, gdje je prepustio kovanje novca od bakra, mesinga i bronce, a za sebe je zadržao pravo kovanja zlatnog i srebrenog novca.⁴⁸ Povlasticu zlatnog novca je temeljio na dopuštenju senata da vojskovođe mogu kovati zlatni novac na području ratnih operacija svoje vojske. Zbog ovoga je August kovnicu srebrenog i zlatnog novca premjestio u Lion i ona je ostala snabdijevač carstva od ovih plemenitih metala.⁴⁹ Običaj s kraja republike da se na avers stavlja glava ili poprsje preuzimaju i carevi, tako da se na novcima redaju portreti njih samih i članova uže porodice. August je dobrim dijelom zadržao standarde, tim što je aureus bio nešto lakši. Srebrni novac denar i njegova polovina kvinar su i dalje kovani, jer je to bila valuta kojom je redovno plaćana vojska. Novac od bronce je također standardiziran, kovani su sesterciji, dupondiji i asevi. Legura od koje su ovi novci izrađivani imala je najčešće odnos 80% bakra i 20% procenata cinka.⁵⁰ Ovu praksu nastavio je i Tiberije i tek će njegov nasljednik Kaligula početi svoj zlatni novac ponovo kovati u Rimu.

Carevi Klaudije i Neron, poput svojih prethodnika kovajući vlastiti novac stavljaju na novce pored svoga lika i članove porodice i to ne samo u srebru već i u zlatu i bronci.⁵¹ Za cara Klaudija, glavnina kovanica proizašla je iz imperijalne kovnice Lugdunum. Slijedi vladavina dvaju novih carskih dinastija, najprije Flavijevaca zatim i Antonina. Domicijan je već 81. g. preuzeo vlast i otvorio obnovljenu kovnicu u Rimu koja je iznova počela izdavati glavninu kovanica u Carstvu. Vespazijan je nastojao srediti odnose u vojsci a u

⁴⁷ Petrović 2004, 17.

⁴⁸ Dukat i Mirnik 2004, 67.

⁴⁹ Babelon 1970, 94.

⁵⁰ Petrović 2004, 16.

⁵¹ Levick 2012, 144.

provincijama također provodi novu politiku. Emitira novce pored Rima, na istoku u Antiohiji i Galiji a tu praksu slijede i njegovi nasljednici iz dinastije Flavijevaca. Nerva, začetnik vladavine Antonina počinje voditi miroljubivu politiku u imperiji, miri se sa Senatom, što za posljedicu ima pojavu simbola na novcu kao oznaku jednakosti, sreće, pravедnosti, slobode i mira. Za vrijeme vladavine cara Trajana počinje sa kovanjem rudnički novac koji veliku pažnju posvećuje provincijama a za sigurnost granica pojačavaju utvrde na cijelom teritoriju carstva. Hadrijan uzima i titulu *Pater Patriae*, otac domovine, kuje novce sa likovima svoje žene Sabine i svog posinka.⁵² Nakon vremena blagostanja javljaju se sve učestaliji inflatorni pritisci koji su uzeli danak od vrijednosti novca, jer su se krajem 2. i početkom 3. stoljeća pojavili problemi rastom rashoda države u odnosu na prihode.

U vrijeme vladavine carske dinastije Severa dolazi do novih reformi, u opticaj je 214. godine uvedena nova srebrena valuta antonijan lat. *antoninianus*. Naziv antoninianus nosi po princepsu Karakali koji je uveo tu vrstu kovanice 215. god. n. e., dok se “zrakastim” zove zbog krune sa zrakama koje su na portretima nosili princepsi, što je kako je već rečeno “nečega što je duplirano” u monetarnom smislu.⁵³ Prepoznatljiva osobina novca je ta što je na njemu prikazan car sa zrakastom krunom, dok je na poprsju najčešće prikaz sa caricom na polumjesecu.⁵⁴ Tokom vladavine kasnijih careva antoninijan je doživio promjene vrijednosti uslovljene ekonomskim i političkim razlozima.

Aurelijanovim dolaskom na vlast dolazi do novčanih reformi u kojima je nastojao uspostaviti nove kovnice i unijeti stabilnost kovanja novca u Carstvu. Uspješno pohoduje u ratovima protiv Germana, Gota i Parta. U tu čast dobio je titulu *restitutor orbis* (obnovitelj svijeta). Njegova monetarna reforma 274. godine podrazumijeva smanjenje zastupljenosti srebra u izradi antonijana kao i podizanje kvalitete zlatnika na 98%.⁵⁵

Car Dioklecijan, rodom iz Dalmacije, vrlo brzo nakon dolaska na prijestolje provodi reorganizaciju carstva, gdje zagovara diobu vlasti četiri cara tzv. tetrahija. Nakon principata, koji je uveo August, on uvodi dominat. U opticaj je uveo srebreni novac lat. *argenteus* koji je vrijedio dvostruko više od prethodnog srebrenog novca.⁵⁶ Taj novac je kovan u velikim količinama ali je uglavnom njegova distribucija bila koncentrisana na uže područje. Ovaj car je uveo i novac sa srebrenom prevlakom *follis* ili *nummus*.⁵⁷ Za taj novac se u prošlosti koristio naziv follis koji je danas većinom izbačen iz upotrebe i nadomješta se terminom

⁵² Dukat i Mirnik 2004, 74.

⁵³ Mesihović 2015, 106.

⁵⁴ Kos 1998, 98.

⁵⁵ Petrović 2004, 17.

⁵⁶ Kos 1998, 38.

⁵⁷ Pavlović 2015, 76.

nummus. Dioklecijanovom reformom 294. godine mijenja se i stil prikaza carskih portreta, glave careva postaju uniformirane, široke i gotovo četvrtaste. Rim tada postaje *primus inter pares* (prvi među jednakim) jer tada počinju sa radom i ostale imperijalne kovnice, ukupno 15 kovnica širom rimskog carstva a posebno je zanimljivo da se nekoliko kovnica nalazilo na području zapadnog Balkana, tačnije u u Viminacijumu kod Kostolca, 244. godine (*Viminacium*) a uskoro su počele sa radom i kovnice u današnjem Sisku 262. godine (*Siscia*) u Republici Hrvatskoj i današnjoj Sremskoj Mitrovici 265. godine (*Sirmium*) u Republici Srbiji. Novčani se sistem Konstantina I dijeli u nekoliko međusobno preklapajućih faza. Prva obuhvaća kovanice u izdanju Konstantina I s titulom cezara, od 306. do 310. g., druga s titulom *Filius Augustorum*, od 308. do 310. godine. Sljedeća je faza sastavljena od najvećeg broja izdanja i traje od 307. do 324. g., u periodu zajedničkog vladanja s drugim carevima, a posljednja zahvaća izdanja samostalne vladavine, od 324. do 337. godine.

Za vrijeme vladavine ovog cara došlo je do uvođenja jedne od najvažnijih monetarnih inovacija tokom carske epohe. Ta uspješna inovacija bio je lat. *solidus*, rimski zlatnik koji je vrijedio 1/72 dio libre.⁵⁸ Uporedo s njim kovana je i njegova manja nominala u vrijednosti njegove polovine lat. *semis*. Ovaj novac razlikovao se od aureusa izgledom i težinom. Kovan je po cijelom Carstvu, a adaptiran je i u Istočnom Rimskom Carstvu nakon 330. g. kada je postao i težinskim standardom. U Bizantu je taj novac ostao u opticaju sve do 10. stoljeća, kada je zamijenjen.⁵⁹

⁵⁸ Petrović 2004,18.

⁵⁹ Sellars 2013, 532.

5. TEHNOLOGIJA IZRADE RIMSKIH KOVANICA

Važnost metala kao sirovine za izradu različitih predmeta koji su obilježili svakodnevicu od prahistorije do danas, možemo povezati s napretkom kulture i civilizacije čovječanstva. Počeci kovanja, zabilježeni još iz bakrenog doba (2000. – 750. g. pr. n. e.), doveli su do spoznaje da metal procesom obrade, osim oblika mijenja i svoja mehanička svojstva. Tim procesima zagrijavanjem omekšava, a kovanjem mu se povećava čvrstoća, tvrdoća i žilavost, što su uvjeti za veću trajnost izrađenog predmeta.

5.1. Lijevanje kovanica

Oblikovanje prvih rimskih kovanica očituje se u svojevrsnoj metodi produkcije *aes grave*. Riječ je o lijevanju rastaljenog metala u kalup koji sadrži formirana udubljenja spojena uskim kanalima čija je svrha olakšati protok taljene mase.⁶⁰ Stvaranje „diskova“ konzistentne težine bio je izazov i zahtijevao je stručnu sposobnost dobrog majstora koji je izrađivao kovanice. Nakon što se metal ohladi, slijedi odvajanje kovanica rezanjem spojeva.⁶¹ Opisi najranijih metoda izrade kovanica nisu zabilježeni u antičkim izvorima, no gotove *aes grave* nisu prolazile daljnju obradu i upravo vidljivost blagih izbočina na mjestima gdje je bio odstranjen višak dokazuje nekadašnje postojanje spojeva stvorenih lijevanjem.⁶²

5.2. Kovanje kovanica

Po pripremi metala određenog kvaliteta i homogenosti slijedi razdvajanje taljene smjese odmjerene količine metodom lijevanja u kalupe od kojih, prilikom hlađenja i skrutnjavanja, prazne pločice poprimaju odgovarajući oblik, dimenziju i težinu. Kovanje novca se sastojalo u utiskivanju određenog znaka na metalnu masu koja je dovoljno meka da ga primi. U procesu kovanja sudjelovala su dva kovača. Jedan je zagrijanu kovanu pločicu kovačkim kliještima, a drugi je zadavao udarac čekićem kako bi se stvorio reljef na pločici pretvarajući je u kovanicu.⁶³ Matrica aversa bila je nepomična i čvrsto postavljena u nakovnju, dok je matricu reversa kovač držao u ruci. Tehnika kovanja novca se usavršavala tokom vremena, kada od 16. stoljeća nastaju prvi strojevi za kovanje i tada zamjenjuju tradicionalne obrasce.

⁶⁰ McDonald 1916, 60.

⁶¹ Petrović 2004, 21.

⁶² Hill 1989. Op.cit. 143

⁶³ Petrović 2004, 21.

6. NALAZI RIMSKOG NOVCA NA TLU BOSNE I HERCEGOVINE

Po osvajanju današnje Bosne i Hercegovine od strane Rima i uspostavljanjem vlasti na ovim prostorima vrlo brzo ulazi u upotrebu rimski kovani novac raznih naziva i nominala.⁶⁴ Nešto ranije, od sredine 4. st. do druge polovice 2. st. pr. n. e. na dalmatinskom području također razlikujemo skupine kovanog novca što su ga kovali Iliri i kovani novac grčkih kolonija duž Jadranske obale. Ove kolonije su predstavljale bazu sa grčku ekspanziju na Jadranu i uspostavljanje privrednih veza u unutrašnjosti Ilirika. Grci koji se naseljavaju u ilirskom primorju otvaraju kovnice od kojih su najznačajnije u grčkim gradovima Issi (Vis), Pharosu (Stari Grad na Hvaru), Herakleji, Rhizonu (Risan), Lissosu (Liješ) i Skodri (Skadar).⁶⁵ Ilirsko pleme Labeati kuju svoj novac, ilirski vladari Gencije, Balej i Monunije, kao i pleme Daorsa koje je živjelo u dolini Neretve i to od 168. god. pr. n. e.⁶⁶

Može se za sada računati na samo oko 1% istraženosti sveukupnog rimskog novca u BiH za koji se može pretpostaviti da je ovim područjem cirkulisao. Uglavnom se radi o provincijalnim bakrenim i srebrenim novcima, ali su isto tako česti i nalazi zlatnog novca. Pronađeni novac različite je kvalitete, u velikom dijelu loše je očuvan, izlizan, oštećen i fragmentiran, što ne iznenađuje s obzirom na geološku kvalitetu tla mnogih nalazišta.⁶⁷ Od preko 2000 rimskih registrovanih kovanica⁶⁸ veći se dio mogao precizno odrediti a ostatak se može grubo podijeliti u skupine u kojoj je bilo moguće determinirati tip i/ili cara koji ga je iskovao, ili eventualno kovnicu i skupinu koju zbog stupnja istrošenosti nije bilo moguće preciznije odrediti.

Pronalasci novčića na putnim komunikacijama i urbanim centrima potvrđuju činjenicu da su novac uglavnom posjedovali bogati slojevi društva, rimski vojnici ili pak romanizirani građani dok je domaćem stanovništvu i dalje služila robna razmjena u naturi.⁶⁹ Zanimljiva je svakako pojava i najranijeg rimskog novca u vidu brončanih metalnih ploča koje su se koristile kao sredstvo plaćanja i razmjene (*aes rude*, *aes formatum*, *aes signatum*) a pronađene su u najsjevernijim dijelovima zemlje na području etnosa Japoda.⁷⁰ Cirkulisanje novca na području Bosne i Hercegovine iza sebe je ostavilo svojevrzne fenomene koji mnogo govore o uključenosti područja Bosne i Hercegovine u historijske tokove antičkog svijeta.

⁶⁴ Imamović 2008, 6.

⁶⁵ Rendić Miočević 1989, 381- 382.

⁶⁶ Cabanes 2002, 116.

⁶⁷ Furst- Bjeliš 1996, 15.

⁶⁸ Autor ovog rada je koristio objavljenu literaturu za analizu.

⁶⁹ Popović 1987,123.

⁷⁰ Truhelka 1889, 39.

Jedan od tih fenomena su svakako ostave novca specifične po vrsti novca koji se pronalazi u njima. S obzirom da je rimska vlast trajala više od pet stoljeća, nalazi rimskog novca u našoj zemlji su brojni ali još uvijek nedovoljno istraženi i sistematizirani. Od 3. stoljeća p. n. e. u većem broju počinju pristizati rimski republikanski novci i to primarno dopijevaju u južne krajeve zemlje, ali postupno sve više i prema unutrašnjosti. Oni su uglavnom otkrivani kao pojedinačni nalazi ili u ostavama, dok se znatno rjeđe nalaze u grobnim cjelinama, primjerice, u najkasnijim grobovima u nekropolama Jezerine i Ribić.

Nakon što je 9. godine područje današnje Bosne i Hercegovine postalo dio Rimskog Carstva, moguće je značajnije pratiti cirkulaciju rimskog novca, koji je zastupljen tada u velikoj mjeri. Tokom prve polovice 2. stoljeća unutar glavnih rudničkih područja, korišteni su kroz neko vrijeme kvadransi i rudnički novac.⁷¹ Nalazi rimskog carskog novca najvećim su dijelom zabilježeni u Hercegovini, gdje je bila koncentracija rimskih vojnih jedinica, primjerice u Gračinama na Humcu kod Ljubuškog. Kasniji carski novci, posebice iz 3. i 4. stoljeća, vrlo česti po svojoj distribuciji su raspršeni širom današnje Bosne i Hercegovine, najviše uz rudarska mjesta i važnije urbano - privredne centre. Na novcu su zastupljeni gotovo svi carevi, sve nominale, a novci se, osim kao pojedinačni nalazi, često nalaze i u ostavama. Često su nalaženi i novci s oznakom SIS(C), koja se odnosi na kovnicu u Sisciji (današnji Sisak u Hrvatskoj).

6.1. Republikanski novac

Kada se govori o republikanskom novcu općenito prvenstveno se misli na novac koji je kovan na tlu Rimske republike do 27. g. p.n.e, odnosno do konačne pobjede Oktavijana tj. zvanične dodjele titule *augustus*.⁷² Novci republikanskog tipa nađeni na tlu Bosne i Hercegovine javljaju se kao skupni ili pojedinačni nalazi sa raznolikim prikazima na aversu i reversu.⁷³ Analiza pronađenog republikanskog novca na tlu Bosne i Hercegovine a na osnovu dosadašnjih istraživanja pokazuje da je najveći broj novca, kako iz pojedinačnih nalaza tako iz ostava, potječe iz 1. stoljeća. p.n.e (nešto oko 62.8 %), zatim 2. stoljeća. p.n.e (oko 28.7 %) i oko (3.1 %) potječe iz 3. stoljeća. p. n. e. Za oko (5.2 %) pronađenog novca je nepoznato vrijeme kovanja.⁷⁴ Što se tiče nominalne zastupljenosti republikanskog većinu čine (77 %) srebreni denari iz 1. i 2. stoljeća p.n.e, zatim manje jedinice denara (12 %), bronzani novci

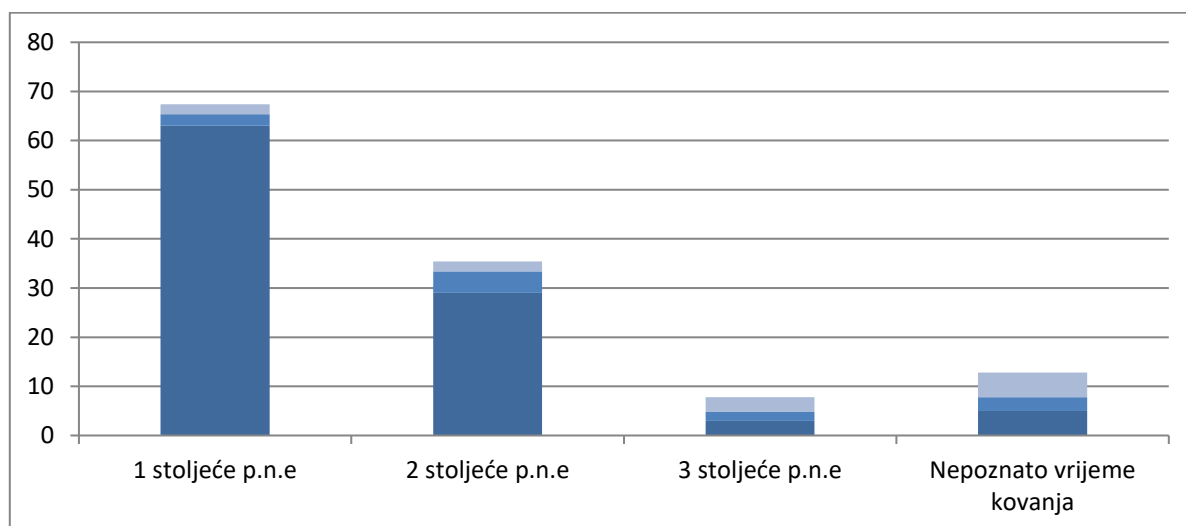
⁷¹ Škegro 1994, 173-180.

⁷² Babelon 1970.

⁷³ Pandža 2011, 219.

⁷⁴ Ibid.

asevi i njegove nominale iz 3. stoljeća p. n.e oko (6 %) i ostali novci (5 %).⁷⁵ Rim je po svemu poznatom kovao novac u to vrijeme najviše za potrebe vojske i isplaćivanja javnih radova, stoga i ne čudi zastupljenost republikanskog novca najviše iz prvog stoljeća. Prema mišljenju Škegre ključnu početnu ulogu u širenju robno - novčane privrede u Dalmaciji i njenom zaleđu imali su rimski poslovni ljudi, kolonisti i vojnici.⁷⁶ Veliki broj pojedinačnih nalaza republikanskog novca ukazuje na znatan broj pojedinaca koji su ga sa sobom nosili i njime se koristili. Novac je mogao doći i na druge načine: pljačka, radnim platama, poklonima i trgovinom robe. Cirkuliranje republikanskog novca značilo je dva momenta, jedan se odnosi na izmjenu postojećeg novčanog monopola grčko-ilirskih kolonija Apolonije i Dirahija u unutrašnjosti Ilirika, a drugi na jače prodiranje rimske vojske prema unutrašnjosti.

Grafikon 1.

Prikaz zastupljenosti republikanskog novca po stoljećima kovanja

Najvažnija dionica cirkuliranja objavljenog republikanskog novca koju možemo pratiti na osnovu numizmatičkog materijala započinje od središta Salone i Narone zatim zapadnije preko Čapljine, Čitluka, Ljubuškog, Gruda, Posušja, Duvna i Livna.⁷⁷ U Hercegovini je novac dolazio sa vojnim pohodima a najbolji dokazi za to su pronađene ostave u ratom ugroženim područjima. Rimski novac je imao sličnu putanju kao i raniji novci koji su kolali ovim područjima, kao npr. novac Apolonije i Dirahija.⁷⁸

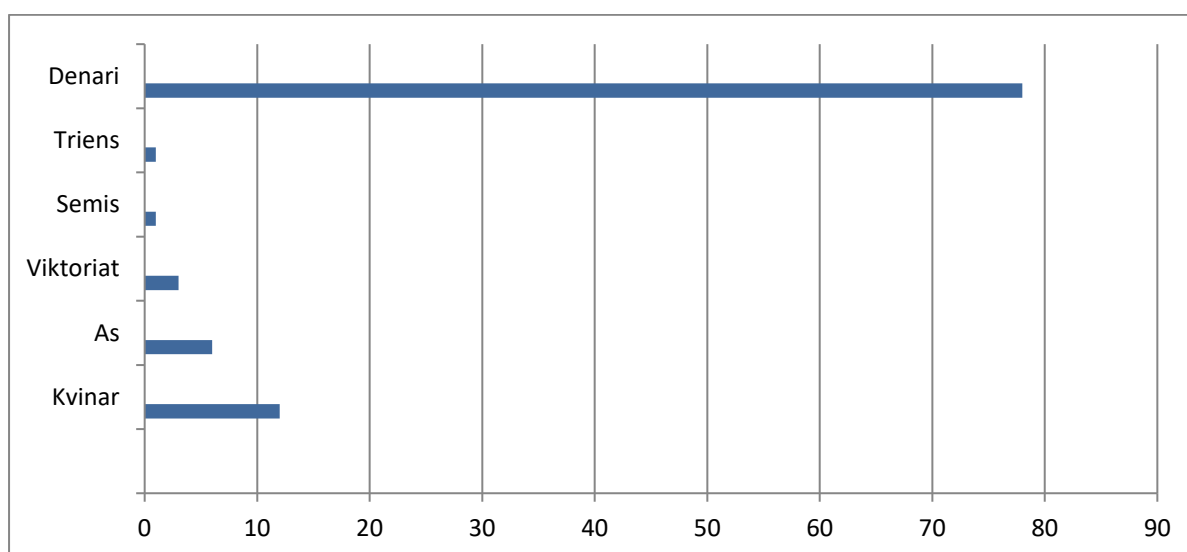
⁷⁵ Analiza urađena na osnovu objavljene objavljene literature.

⁷⁶ Škegro 1999, 317-318.

⁷⁷ Pandža 2017, 98.

⁷⁸ Škegro 1999, 318.

Važni su također i putevi koji su postojali dolinom rijeke Bosne pa prema Savi kao i prema sjevernoj Bosni na području Bosanskog Novog, Tuzle i Brčkog. Primjetan je i značajan broj nalaza novčića na području Fojnica – Gornji Vakuf, kao i područje Srebrenice koje je poznato kao rudonosno područje još od prahistorijskog doba gdje se vršila eksploatacija rude i trgovina sa domaćim stanovništvom.⁷⁹ Sjeverozapadni dijelovi Bosne, ostali su u neku ruku izopćeni iz cirkulacije što ne znači da se novac nije ovdje upotrebljavao a tome najbolje svjedoče i nalazi rimskog novca u metalurškom centru Blagaj – Japra.⁸⁰

Grafikon 2.

Prikaz zastupljenosti republikanskog rimskog novca po nominalama

6.1.1. Ostave novca

Tribić, Livno (1930. god.) - U maju mjesecu, 13 km od grada Livna na mjestu Borska Greda u selu poznatom pod nazivom Tribić, pronađena je ostava koja je brojala 112 novčića. U Zemaljski muzej je došlo 110 primjeraka, dok dva nisu otkupljena. Najstariji novac datira iz 214. p.n.e a najmlađi iz 15. p.n.e.⁸¹

Ljubuški (1924. god.) - U ovoj ostavi pronađeno je 10 srebrenih novčića rimske republike koji se datiraju sve do Augustovskog doba. Mirnik pohranu ostave smješta u kraj I st. p.n.e.⁸²

Gradac, Posušje (1901. god.) – U selu Gradac kod Posušja pronađena je ostava koja se

⁷⁹ Pašalić 1960,131.

⁸⁰ Kraljević 1972-1973, 297-302.

⁸¹ Sergejevski 1930, 119 – 132; Klemenc 1936, 129.

⁸² Mirnik 1981, 45.

sastojala od 17 novčića, od toga 14 republikanskih i 3 carska. Najmlađi novac je iz 79. g. što dataciju ove ostave stavlja u kraj I stoljeća. Najstariji novac je iz emisije Marka Antonija.⁸³

Gračanica, Tuzla (1941. god.) – Većinu ostave čine republikanski novci 22 primjerka, zatim jedan carski, jedan italski, novčić Jube, dva sicilijanska te pet novčića koji su najvjerojatnije kovani u Rimu. Prema Mirniku ova ostava je zakopana u prvoj polovici II st.⁸⁴

Runovići – Duvansko Polje (1891. god.) – Zemaljski muzej dobio je ovu zbirku otkupom od kolekcionara iz Imotskog. Rimski republikanski novac je najzastupljeniji i broji 112 primjeraka sa prikazom božice Rome na aversu te oko 250 komada novca kasne republike. Vrijedni novčići jesu iz vremena trijumvirata - Pompejev, novčić Marka Antonija, Augusta te denarius Marka Antonija sa prikazom njegovog brata Lucija.⁸⁵

Zabrdalj, Čapljina (1906. god.) – U Zemaljski muzej je došlo 26 primjeraka republikanskog novca a najmlađi primjerak je iz 29. g. p.n.e.⁸⁶

6.1.2. Pojedinačni nalazi

Ljubuški - U zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu nalazi se 10 primjeraka republikanskog novca, koji su nađeni na području Ljubuškog na lokalitetima Vitina i Radišići. Od toga jedan primjerak datira se u 3. st. p. n. e. a ostalih 9 pripadaju 1. st. p. n. e.⁸⁷

Grude - U Zemaljski muzej u Sarajevu su došla 2 primjerka srebrnog republikanskog novca, a radi se o denarima koji su nađeni na širem području općine Grude. Oba primjerka potječu iz 1. st. p.n.e.

Gacko - Gojko Kraljević je evidentirao 2 primjerka republikanskog novca poklonjenog Zemaljskom muzeju od strane austrijskih oficira od toga jedan sa lokaliteta Kazanci u okolini Gacka a drugi je sa nepoznatog nalazišta a radi se o srebrnim denarima od kojeg jedan potječe iz 2 st. p. n. e. a drugi iz 1. st. p. n. e.⁸⁸

Mostar – U Blagaju kod Mostara i jednom nepoznatom nalazištu pronađena su 3 primjerka srebrnog republikanskog novca od kojih jedan potječe iz 2. st. p. n. e, dok preostala dva primjerka potječu iz 1. st. p. n. e.⁸⁹

Konjic – U zbirci numizmatičkog materijala Zemaljskog muzeja nalazi se jedan primjerak

⁸³ Pitner 1902, 287, Mirnik 1981, 51,105.

⁸⁴ Mirnik 1981, 54, br. 122 a.

⁸⁵ Uredništvo 1981, 303-305.

⁸⁶ Patsch 1906, 376, Mirnik 1981, 42.

⁸⁷ Kraljević 1978,135.

⁸⁸ Kraljević 1978 B, 156.

⁸⁹ Kraljević 1983C, 20.

republikanskog novca srebrnog denara koji potječe iz 1. st. p. n. e. a nađen je u blizini Konjica na lokalitetu Podhum.⁹⁰

Čapljina – Na lokalitetu Jasenica je pronađen jedan primjerak republikanskog srebrnog novca denara koji potječe iz 1. st. p. n. e.⁹¹

Čitluk – Na lokalitetama Domanovići i Donje Hrasno pronađeno je šest primjeraka republikanskog srebrnog novca od kojih dva potječu iz 1. st. p. n. e. dok četiri primjerka pripadaju nepoznatom vremenu kovanja.⁹²

Posušje - U zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu nalaze se dva primjerka srebrnog republikanskog novca pronađena na lokalitetu Gradac koji vremenski potječu iz 2. st. p. n. e. dok tri primjerka iz 1. st. p. n. e.⁹³

Duvno - (Vir, Kongora, kolo, Stipanić, Letka, Vedašić, Roškopolje, Sarajlije, Vrtoča) Na širem području Duvna ukupno je pronađeno 18 primjeraka republikanskog srebrnog novca od kojih četiri potječu iz 3. st. p. n. e. zatim sedam iz 2. st. p. n. e. kao i sedam iz 1 st. p. n. e.⁹⁴

Livno - (Livanjsko Polje, Bastasi, Gubine, Nuglešiči, Donji Žabljak, Podgradina, Lištani, Strupnić) Pronađeno je 48 primjeraka republikanskog srebrnog novca od kojih 12 potječu iz 2. st. p. n. e. zatim 34 primjerka potječu iz 1. st. p. n. e, dok 2 primjerka pripadaju nepoznatom vremenu kovanja.⁹⁵

Glamoč - Na širem području Glamoča na lokalitetima Halapić, Kamen, Hotkovci pronađena su četiri primjerka republikanskog srebrnog novca od kojih tri datiraju u 1. st. p. n. e. dok jedan primjerak pripada nepoznatom vremenu kovanja.⁹⁶

Stolac - Na području Stoca na lokalitetima Ošanići i Stolačko polje pronađeno je 9 primjeraka republikanskog srebrnog novca od kojih jedan potječe iz 2. st. p.n.e., sedam primjeraka iz 1. st. p. n. e., dok je za jedan primjerak nepoznato vrijeme kovanja.⁹⁷

Fojnica – Na širem području Fojnice pronađeno je 43 primjerka republikanskog srebrnog novca od kojih trinaest pripada 2. st. p. n. e., dok trideset pripada I st. p. n. e.⁹⁸

Travnik – (Varošluk, Turbe, Saraj, Bila, Mali Mošunj, Postinje) – U okolini grada Travnika pronađeno je 8 primjeraka republikanskog novca od kojih četiri pripadaju 2. st. p. n. e., tri

⁹⁰Kraljević 1983, 20.

⁹¹ Patsch 1906, 379.

⁹² Kraljević 1979,131.

⁹³ Kraljević 1974,174; Mirmik 1987, 384

⁹⁴ Patsch 1904, 337-339.

⁹⁵ Kraljević 1983 B, 152-153; Sergejevski 1932, 24.

⁹⁶ Kraljević 1981, 277.

⁹⁷ Marić 1972-1973, 249; Kraljević 1976, 222.

⁹⁸ Patsch 1895, 237- 239.

primjeraka pripadaju 1. st. p. n. e., dok je za jedan primjerak nepoznato vrijeme kovanja.⁹⁹

Bugojno - Na lokalitetu Prusac, koji se nalazi između Donjeg Vakufa i Bugojna, pronađeno je osam primjeraka republikanskog srebrenog novca od kojih tri datiraju u 2. st. p. n. e., četiri pripadaju I st. p. n. e., dok jedan primjerak pripada nepoznatom vremenu kovanja.¹⁰⁰

Kupres – Sergejevski je zabilježio jedan primjerak republikanskog srebrenog novca koji potječe iz 2. st. p. n. e.¹⁰¹

Banja Luka - Na lokalitetu Melina u blizini Banjaluke pronađeno je tri primjerka republikanskog srebrenog novca od kojih jedan potječe iz 2 st. p. n. e., dok ostala dva primjerka pripadaju I st. p. n. e.¹⁰²

Gradačac - Na lokalitetu Tramošnica u blizini Gradačca pronađena su četiri primjerka republikanskog srebrenog novca koji potječu najvjerojatnije iz 1 st. p.n.e.¹⁰³

Bosansko Grahovo - Na lokalitetu Arežin brijeg, pronađen je jedan primjerak republikanskog srebrenog denara koji potječe iz 100. p.n.e. ¹⁰⁴

Bosanska Krupa - Na lokalitetima Vrankamen i Vodženica pronađeno je 7 primjeraka republikanskog srebrenog novca a od toga tri primjerka potječu iz 3.stoljeća a dva primjerka potječu iz 2. st. p.n.e.¹⁰⁵

Bosanski Šamac - Na lokalitetima Domaljevac, Luke i Tolisa pronađeno je šest primjeraka republikanskog novca od kojih četiri datiraju u 2. st. p. n. e. dok dva pripadaju 1. st. p. n. e.¹⁰⁶

Bosanski Novi - Na lokalitetu Rakanske Barice u blizini Bosanskog Novog pronađen je jedan primjerak republikanskog srebrenog novca koji potječe iz 1. st. p. n. e.¹⁰⁷

Bosanska Gradiška - Na lokalitetu Donja Dolina kod Bosanske Gradiške pronađena su tri primjerka republikanskog srebrenog novca koji potječu iz 2. st. p. n. e.¹⁰⁸

Brčko - Na lokalitetu Boka pronađeno je 2 primjerka republikanskog novca od toga jedan potječe iz 3. st. p.n.e a drugi potječe iz 2. st. p.n.e.¹⁰⁹

Vlasenica - Na lokalitetu Podžeplje pronađena su dva primjerka republikanskog novca koji datiraju iz 1. st.p.n.e.¹¹⁰

⁹⁹ Hoffer 1895, 50- 58.

¹⁰⁰ Patsch 1897, 513; Patsch 1899, 239.

¹⁰¹ Sergejevski 1932,28.

¹⁰² Kraljević 1983,129.

¹⁰³ Patsch 1902, 424.

¹⁰⁴ Kraljević 1981,192.

¹⁰⁵ Mirnik 1981,38.

¹⁰⁶ Patsch 1902, 424- 425.

¹⁰⁷ Patsch 1898, 496.

¹⁰⁸ Marić 1964, 47- 49.

¹⁰⁹ Pandža 2011, 220.

¹¹⁰ Ibid.

6.2. Carski novac

Na tlu današnje Bosne i Hercegovine nađena je ogromna količina rimskog novca iz carskog doba a to je donekle i razumljivo jer je bio u širokom trgovačkom opticaju kroz čitavo razdoblje.¹¹¹ Najviše je pronađeno novca na mjestima gdje su bila izgrađena rimska naselja, banje i vojnički logori kao i na onim mjestima gdje se odvijala pojačana ekonomska eksploatacija ovog područja. To posebno dolazi do izražaja u vrijeme careva Trajana i Hadrijana, kada su masovno otvarani namjenski rudnici, što je u konačnici uvjetovalo prisustvo većeg broja specijaliziranih ljudi i obrtnika.¹¹² Slično kao i ostave novca, pojedinačni nalazi govore da je carski novac u prva dva stoljeća rimske okupacije dolazio sa republikanskim novcem¹¹³ kao i to da republikanski novac u većoj mjeri dolazi kao rezultat Augustovih vojnih pohoda na Balkanu.¹¹⁴

Na osnovu mjesta nalaza novčića utvrđeno je da najveći broj pronađenih rimskih carskih novčića potječe sa lokaliteta Gračine kod Ljubuškog, na mjestu gdje je nakon okupacije zemlje podignuto rimsko vojno utvrđenje. Najzastupljeniji su iz tog vremena brončani primjerci u raznim nominalama a najviše nađenog novca pripada carevima Augustu, Tiberiju i Klaudiju, potom slijede Neron, Trajan i Marko Aurelije.¹¹⁵ Također česti su nalazi ranocarskog novca na području Fojnice, Posušja, Livna i Duvna uz važnije komunikacijske pravce. Najveće blagostanje postigli su ovi krajevi u vremenu 2. i 3. stoljeća, kada su velike površine oko srednjeg i donjeg toka Neretve pripadale Naronitanskoj koloniji.¹¹⁶

Većina kasnocarskih novčića potječe iz kovnice u Sisciji s obzirom na neznatnu udaljenost naše zemlje od ove kovnice dok je u manjoj mjeri zastupljen novac kovan u Viminaciumu, Akvileji, Ticinu i Rimu te onaj iz istočnih kovnica.¹¹⁷ Najveći broj carskog novca vremenski potječe iz 4. stoljeća, procentualno zastupljeno 38.8 %, zatim 3. stoljeća 32.1 %, 2. stoljeća 18.6 % a najmanji broj potječe iz 1. st. oko 6.4%. Za 4.1 % pronađenog carskog novca je nepoznato vrijeme kovanja.¹¹⁸ Dok se numizmatički nalazi iz prva tri stoljeća sastoje od srebrenih novčića nalazi iz 4. stoljeća uglavnom se sastoje od bakrenih sitnijih novčića.¹¹⁹

¹¹¹ Grupa autora 1988, 126.

¹¹² Škegro 1999, 317-318.

¹¹³ Bilić 2012, 382.

¹¹⁴ Kos 1986, 30.

¹¹⁵ Dragičević – Ilkić 2017, 138.

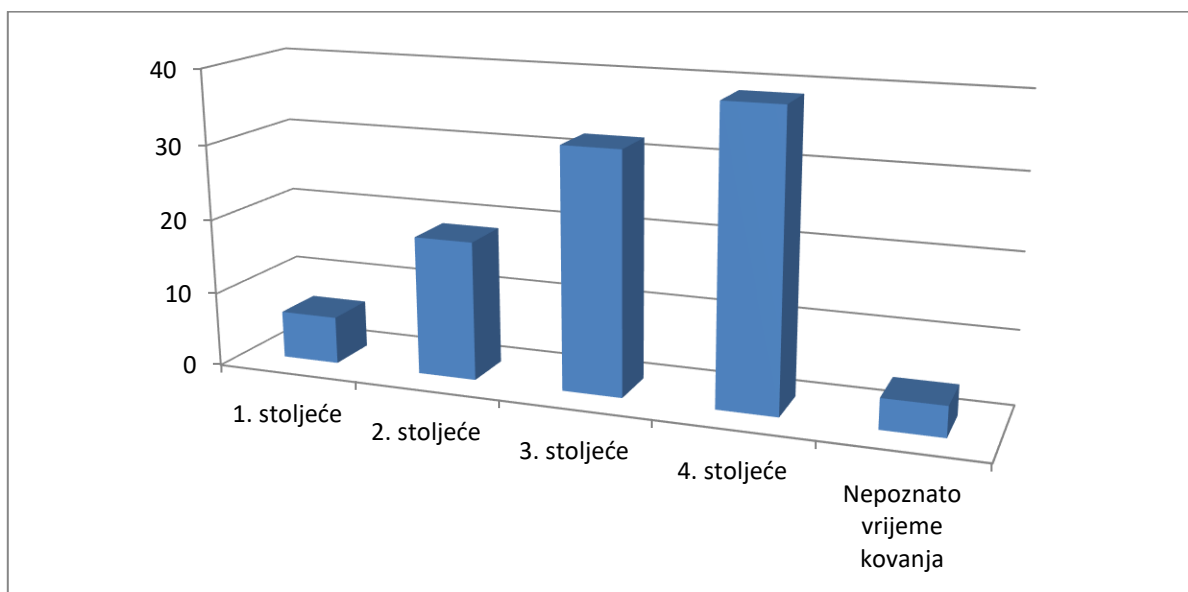
¹¹⁶ Kraljević 1979, 128.

¹¹⁷ Dilber - Filipčić 2016, 103-131.

¹¹⁸ Prikaz u grafikonu 3.

¹¹⁹ Grupa autora 1988, 126.

Prema urađenoj analizi može se zaključiti da su zastupljeni novci raznih nominala od julijevsko-klaudijevske dinastije sve do posljednjih careva Zapadnog Rimskog Carstva. Od valuta ponajviše su zastupljeni asevi, dupondiji i antoninijani.¹²⁰ Na novcima nalaze se najčešće natpisi i likovi vladara ili članova njihovih obitelji. Natpis na aversu novca često objašnjava lik, odnosno glavu osobe na njemu prikazane. Natpisi na novcu su redovno duži i na početku vladavine pojedinog vladara, a tokom daljnjih godina redovito se skraćuju.

Grafikon 3.

Prikaz procentualne zastupljenosti rimskog carskog novca po stoljeću kovanja

Većina carskog novca prema svojoj kvaliteti i fizičkim karakteristikama može se pobliže datirati u 3. i 4. st, posebice razdoblju Konstantinove i kasnije Valentinijanove dinastije, ali se ni malobrojni nalazi ranijega rimskog carskog novca ne smiju izuzeti iz vida jer svjedoče o životu na nalazištu i u tim vremenima te vrlo često prate dataciju ostalog arheološkog materijala.

6.2.1. Ostave novca

Sikirić, Bratunac (1891.god) - Pronađena veća ostava od 790 komada bakrenih novaca sestercija koji potječu iz kovnice Viminacijum.¹²¹

¹²⁰ Autor je pregledao objavljenu numizmatičku građu sa područja Bosne i Hercegovine iz carskog doba.

¹²¹ Mirnik 1981, 69.

Fojnica (prije 1897.god.) - Osim jednog denara Aleksandra Severa, ostava sadrži antoninijane koji se datiraju od Gordijana III do Galijena i njegove rodbine.¹²²

Bugojno (1899. god.) - Pronađena je ostava sa 70 primjeraka novca. Iz 1. stoljeća su četiri Domicijanova sestercija a ostatak je iz 2. stoljeća, zaključno sa Komodovim novcem.¹²³

Babin Do, Stolac (1900. god.) - Iz ove ostave u Zemaljski muzej je dospjelo 32 bronzanih sestercija u rasponu od Vespazijana do Komoda. Ostava potječe iz 2 stoljeća. ¹²⁴

Gradac, Posušje (1901.god.) - Iz ove ostave zajedno sa republikanskim novcem pripadaju i tri novčića iz carskog doba: Galba, Vespazijan i Titus.¹²⁵

Podastinje, Kiseljak (1902. god.) - Iz ove ostave za Zemaljski muzej je sačuvan 41 primjerak carskog novca od vremena Septimija Severa do Valerijana.¹²⁶

Oštra Luka, Orašje (1902. god.) - Iz ove ostave potječe 184 primjerka carskog novca od Septimiusa Severa do Gallienusa.¹²⁷

Bijača, Ljubuški (1908. god.) – Ovaj nalaz se sastoji od 74 komada od kojih su 69 sesterciji i 5 dupondiji. Novac potječe iz 1 i 2 stoljeća.¹²⁸

Mokrice, Bosanska Gradiška (1914.god.) - Nađena je ostava od 700 komada sitnog rimskog bakrenog novca iz 4. stoljeća u rasponu od cara Valensa do cara Gracijana.¹²⁹

Jelašinovci, Sanski Most (1930.god.) - Nađena je ostava od 60 kg sitnog rimskog novca iz 4 stoljeća, sačuvano je nekoliko primjeraka iz vremena Konstantinove vladavine.¹³⁰

Obudovci, Bosanski Šamac (1955. god.) - Ostava broji 805 komada rimskog carskog novca. Najmlađi primjerak je od cara Gordijana III.¹³¹

Trijebanj, Stolac (1957.god.) - Pronađena je velika količina brončanog carskog novca iz vremena Dioklecijanove tetrahije. U literaturi se spominje 80 kg metala pohranjena u dva ćupa tj. blizu dvadeset hiljada kovanica.¹³² Najmlađi novčić je iz vremena vladavine cara Konstantina I.¹³³

Usora, Doboj (1969.god.) - Iz ostave spašena su 102 komada rimskog carskog novca od 156.

¹²² Patsch 1897, 525.

¹²³ Mirmik 1981, 53-54.

¹²⁴ Patsch 1900, 546-547.

¹²⁵ Pitner 1902,287.

¹²⁶ Patsch 1902, 392.

¹²⁷ Patsch 1902, 425, Mirmik 1981, 75.

¹²⁸ Kraljević 1970, 39.

¹²⁹ AL BIH 1988, 127

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Petrović 1955,181-197.

¹³² Pavlović 2015, 69.

¹³³ Petrović 1957, 173-174.

godine do 228. godine. Može se pretpostaviti da je novac zakopan poslije 230. godine.¹³⁴
Blagaj – Japra Bosanski Novi (1972.god.) - U rudarskom reviru pronađeno je oko 290 komada carskog novca od cara Nerve do Teodozija.

6.2.2. Pojedinačni nalazi

Mali Mošunj, Vitez - Pronađeno je pored ostalih arheoloških nalaza i 83 primjeraka carskog novca iz vremena 3 i 4 stoljeća.¹³⁵

Lašva, Zenica - Pronađena 2 primjerka carskog novca u blizini starokršćanske bazilike, jedan je iz vremena cara Galijena a drugi iz Konstantinovog vremena.¹³⁶

Putičevo, Travnik - Prilikom izgradnje željezničke stanice pronađena su 3 primjerka carskog novca od bronce, jedan od Maksimianusa i dva Konstantina I.¹³⁷

Vjetrenica, Ravno - Pronađena su dva novčića u pećini Vjetrenici, jedan od carice Julie Domne a drugi cara Konstantina II.¹³⁸

Kupres - Na širem području Kupresa pronađeno je 13 carskih novčića od bronce u rasponu od Klaudija Gotikusa do cara Teodozija.¹³⁹

Duvno - Na nekoliko različitih nalazišta na području Duvna pronađeno je 14 primjeraka carskog novca u vremenskom rasponu od 1. do 4. stoljeća.¹⁴⁰

Debelo Brdo, Sarajevo - Pronađena 2 primjerka carskog novca iz vremena vladavine cara Konstantina.¹⁴¹

Ilidža, Sarajevo - Evidentirana 44 primjerka carskog novca uglavnom od bronce u vremenskom rasponu od vremena cara Vespazijana do Valensa.¹⁴²

Višegrad - Pronađeno je ukupno 10 primjeraka carskog novca koji potječu iz vremena 4. stoljeća, tačnije za vrijeme vladavine cara Konstantina i njegovih nasljednika.¹⁴³

Konjic - Na lokalitetu ostataka Mitreja u Konjicu pronađeno je preko 80 carskih novčića od bronce od vladavine cara Trajana do cara Teodozija.¹⁴⁴

Velika Vrata, Kupres - Sa ovog lokaliteta potječe 19 primjeraka carskog novca u rasponu od

¹³⁴ Kraljević 1972-1973, 300.

¹³⁵ Truhelka 1893, 690-691 ; Hoffer 1895, 57.

¹³⁶ Truhelka 1893,985-699.

¹³⁷ Ibid,692.

¹³⁸ Vavrović 1893, 714.

¹³⁹ Fiala 1894,96.

¹⁴⁰ Ibid, 318-319.

¹⁴¹ Fiala 1895, 130.

¹⁴² Kellner 1895,195-197.

¹⁴³ Patsch 1897, 526-528.

¹⁴⁴ Patsch 1897, 649-652.

vremena vladavine cara Galijena do cara Teodozija.¹⁴⁵

Mostar - Na ovom području pronađeno je 7 primjeraka carskog novca od vremena vladavine cara Gordijana III do cara Emilijanusa.¹⁴⁶

Gradac, Posušje - Pronađeno je ukupno 3 primjerka carskog novca, jedan od Galbe, zatim po jedan Vespazijanov i jedan Titusov novčić.¹⁴⁷

Tolisa, Orašje - U zbirci samostana Tolisa čuva se 8 primjeraka carskog novca pronađenih u selu Tolisa kod Orašja u rasponu od vladavine cara Klaudija do Valensa.¹⁴⁸

Vidovice, Orašje - U samostanu Tolisa čuvaju se i tri primjerka carskog novca, po jedan Trajanov, jedan Numerijanov i novčić Konstantina II.¹⁴⁹

Fojnica - U zbirci manastira Fojnica čuva se 55 primjeraka carskog novca koji datiraju u rasponu od vremena Marka Antonija do vremena cara Gracijana.¹⁵⁰

Ripač na Uni, Bihać - U sojeničkom naselju pronađena su 3 srebrna carska novčića iz vremena 2. i 3. stoljeća.¹⁵¹

Kiseljak - Pronađena su dva carska antoninijana od srebra, jedan iz vremena cara Gordijana a drugi iz vremena vladavine Phillipusa Patera.¹⁵²

Crkvine, Duvno - Pronađeno je 39 primjeraka carskog novca od srebra od vremena vladavine cara Augusta do cara Teodozija.¹⁵³

Duvno - Na širem području duvanjske regije pronađeno je 103 carska novčića od vremena cara Augusta do vremena cara Teodozija.¹⁵⁴

Tasovčići, Čapljina - Na lokalitetu Klepačke gradine pronađeno je 29 primjeraka carskog novca iz vremena početka 2. do kraja 4. stoljeća.¹⁵⁵

Blagaj na Sani, Bosanski Novi - Pronađeno je 40 primjeraka carskog novca od vremena cara Aurelijana do cara Teodozija II.¹⁵⁶

Sarajevo - Na području Sarajeva i okolice pronađeno je 17 primjeraka carskog novca od cara Tiberija do Valensa.¹⁵⁷

¹⁴⁵ Patsch 1902, 9.

¹⁴⁶ Patsch 1902, 13.

¹⁴⁷ Pitner 1902, 287.

¹⁴⁸ Patsch 1902, 425.

¹⁴⁹ Ibid, 436.

¹⁵⁰ Patsch 1895, 237-239.

¹⁵¹ Radimsky 1895, 328-329.

¹⁵² Patsch 1897, 523.

¹⁵³ Patsch 1904, 337-339.

¹⁵⁴ Ibid, 360-365.

¹⁵⁵ Patsch 1906, 386-387.

¹⁵⁶ Sergejevski 1939, 13.

¹⁵⁷ Sergejevski 1947, 40-42.

Žabljak, Usora - Pronađeno je 16 primjeraka koji se datiraju od 270. do 378. godine.¹⁵⁸

Panik i Dračeva strana, Bileća – Pronađeno je 26 carskih novčića od 2. do 4. stoljeća.¹⁵⁹

Gradac, Posušje - Evidentirano je 122 primjerka carskog novca koji se čuvaju u zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu a datiraju od vremena cara Klaudija do Valentinijanana.¹⁶⁰

Cim, Mostar – U blizini starokršćanske bazilike pronađeno je 5 carskih novčića od bronce iz vremena 3. i 4. stoljeća.¹⁶¹

Stolac - Na širem području Stoca pronađeno je 222 komada rimskog carskog novca koji se čuvaju u zbirci Zemaljskog muzeja a koji datiraju u rasponu od vremena cara Augusta do Teodozija.¹⁶²

Ljubuški - U zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu nalazi se 104 komada carskog novca sa područja Ljubuškog koji datiraju od vremena 1. do kraja 4. stoljeća.¹⁶³

Bosanska Gradiška – Laktaši. Gojko Kraljević je za zbirku Zemaljskog muzeja prikupio 94 carska novčića sa ovog područja koji datiraju od vremena 1. do kraja 4. stoljeća.¹⁶⁴

Čapljina - U zbirci Zemaljskog muzeja čuva se 113 komada carskih novčića sa područja Čapljine koji se datiraju u vrijeme od vladavine Agripe do cara Teodozija.¹⁶⁵

Bosansko Grahovo - Sa ovog područja registrovano je 6 carskih novčića koji datiraju od vremena cara Vespazijana do kraja vladavine Konstantina I.¹⁶⁶

Banja Luka - Pronađeno je 16 primjeraka carskog novca koji datiraju od vremena cara Hadrijana do Valentinijana.¹⁶⁷

Doboj - U kastrumu kod Doboja pronađeno je 19 komada carskih novčića koji datiraju u rasponu od vladavine cara Trajana do cara Valensa.¹⁶⁸

Biograci, Široki Brijeg - Na gradini u Biogracima je pronađeno 2 carska novčića, jedan iz vremena cara Augusta a drugi iz vremena vladavine cara Valentinijana.¹⁶⁹

Banja Luka - Sa lokaliteta Mejdan i Pobrđe potječe 31 primjerak carskih novčića koji datiraju iz vremena 3. i 4. stoljeća.¹⁷⁰

¹⁵⁸ Čremošnik 1970, 106.

¹⁵⁹ Kraljević 1974, 165-168.

¹⁶⁰ Kraljević 1974, 165-168.

¹⁶¹ Anđelić 1974, 202.

¹⁶² Kraljević 1975, 217.

¹⁶³ Kraljević 1978, 133.

¹⁶⁴ Kraljević 1978, 137.

¹⁶⁵ Kraljević 1979, 127.

¹⁶⁶ Kraljević 1980/81, 189.

¹⁶⁷ Kraljević 1983, 189.

¹⁶⁸ Kraljević 1984, 85.

¹⁶⁹ Čremošnik 1987/88, 83.

¹⁷⁰ Periša 1987/88, 129.

6.2.3. Rimski rudnički novac

Prilikom otkrivanja rimskih rudnika i željeznih talionica u regiji Blagaj -Japra u sjeverozapadnoj Bosni 1962. godine, pronađena su 22 primjerka kovanog novca za koje je Basler pretpostavio da se radi o domaćem mezejskom novcu.¹⁷¹ Prema Pašaliću u rimsko doba bilo je rudnika u zapadnoj Bosni i to u Ljubiji, Starom Majdanu i Sanskom Mostu, zatim u Majdanu i Sinjakovu kod Jajca te u području Sane, Japre i Une.¹⁷² Rudnici ovog područja po svemu sudeći bili su podignuti s ciljem distribucije metala u blizini limesa na Dunavu čime je omogućena povezanost sa Panonijom i druge provincijama.¹⁷³ Treba ovdje naglasiti i usku prirodnu vezu sa garnizonom i kovnicom novca u Sisku (*Siscia*). Ipak nakon naknadne analize od strane Dušanića¹⁷⁴ ispostavilo se da se radi o tzv. anonimnim kvadransima i *nummi metallorum*ima koji su kovani u vrijeme cara Domicijana do Antonija Pija u rudarskom distriktu sjeverozapadne Bosne. Naziv anonimni kvadransi su dobili naziv zbog nedostatka natpisa na novcu. Počeli su se kovati kao imitacija novca iz rimske kovnice, nakon što je novac iz Rima nije u dovoljnim količinama dospijevao na ovo područje za potrebe organizacije rudnika.¹⁷⁵

Prema mišljenju Dušanića novci su bili namijenjeni za isplatu uposlenih, koji su bili mahom robovi i carski oslobođenici¹⁷⁶ u rimskoj upravnoj administraciji koja je uspostavljena na ovom rudarskom području.¹⁷⁷ Rudnički novac služio je možda i u sitnoj trgovini između radnika i stanovnika mjesta u kojima su se nalazili ti rudnici. Budući da se na velikoj većini tog novca nalaze glave careva Domicijana, Trajana, Hadrijana, Antonija Pija i možda mladog Marka Aurelija može se fiksirati vrijeme njihovog opticaja od po prilici 80. do 180. n. e. Od likovnih predstava na novcu najviše primjeraka je bilo s prikazom bradatog muškarca sa kacigom na glavi na aversu i delfinom okrenutim na lijevu stranu i sa legendom „SC“ na reversu novca.¹⁷⁸ Određen broj od tih primjeraka koji su pronađeni nisu bili uopće pušteni u promet a analizom je ustanovljena veza sa Neptun grupom anonimnih kvadransa koji su kovani u Rimu.¹⁷⁹ Pronalazak ovih novčića je zasigurno potvrda postojanja rimskih rudarskih kovnica na tlu Bosne i Hercegovine.

¹⁷¹ Basler 1973, 261 - 269; Basler 1877, 162 - 163, 170; Basler 1999, 92.

¹⁷² Pašalić 1975, 384.

¹⁷³ Bojanovski 1999 142.

¹⁷⁴ Dušanić 1977, 60; 1980, 14-18.

¹⁷⁵ Ibid, 14, fus. 35

¹⁷⁶ Škegro 1994, 173.

¹⁷⁷ Dušanić 1977, 60; 1980, 14-18.

¹⁷⁸ Basler 1973, 263.

¹⁷⁹ Ibid, 261, 267.

7. LIKOVNI PRIKAZI I NATPISI NA NOVCU

Natpisi i prikazi na novcu manje više prate istu formu i stil obrade novca na svim teritorijama u kojima je Rim vladao, uz naravno određena odstupanja, tako da oni generalno predstavljaju univerzalnu i civilizacijsku vrijednost, uključujući i područje današnje Bosne i Hercegovine, koje se tada nalazilo pod rimskom vlašću. U samim počecima kovanja rimskog novca likovne predstave su uglavnom ostale nepromijenjene, dakle postojao je uniformni standard, samo su po potrebama mijenjane težina i oznaka vrijednosti. Pošto je novac bio povjeren članovima kolegija oni su postepeno zamijenili tradicionalne motive svojim ličnim amblemima.¹⁸⁰ Pojavom nove valute srebrenog novca denara dolazi do obogaćivanja motiva i pojave mitoloških scena. Na aversu tog novca po pravilu je prikazana glava božanstva, personifikacija ili neka značajna ličnost tog vremena, dok su na reversu prikazani simboli, spomenici, predmeti, scene iz života, legendarne ili mitološke ličnosti.¹⁸¹ U posljednjim stoljećima Republike, počinju se javljati portreti, dok konačno Gaj Julije Cezar ne postane prvi Rimljanin kome je za života stavljen njegov lik na službeni novac.¹⁸²

Natpisi pored imena monetara i oznaka emisija sve više sadrže objašnjenja scena koje nam na taj način osvjetljavaju bogatu rimsku historiju. U doba carstva na prikazima dolazi do određenih promjena, od tada imamo veliki broj predstava na rimskim novcima, koje su u tim okolnostima za vladara pored ekonomske prirode, vrlo često služile kao sredstvo lične promocije i propagande.¹⁸³ Zahvaljujući tim prikazima na novcu vrlo brzo širom carstva su dolazile informacije o promjenama vladara, liku cara i njegovoj porodici, što je bilo u konačnici bitno za unutarnje mehanizme vladanja.

Na aversu novca je redovito prikazan portret cara i njegove porodice najčešće u profilu. Ovo profilisanje likova se održalo do kraja 3. stoljeća, kada se stilovi počinju orijentisati ka šematizaciji. U pojedinim primjerima vodilo se računa o detaljima na samom novcu, tako da možemo pratiti promjenu frizure, brade, nošnje i ukrasa koji su sa sobom vladari nosili. Od pojave carskog novca od vremena cara Augusta do Konstantina Velikog na glavi cara je lovorov vijenac ili zrakasta kruna. Na portretu kasnijih careva poslije cara Konstantina car na glavi ima dijademu ili kacigu od niza dragog kamenja sa kopčom od dragulja.¹⁸⁴ Pored portreta cara na aversu novca se obično nalazi ime cara u nominativu i

¹⁸⁰ Mesihović 2015, 121.

¹⁸¹ Crawford 1974, 8-15.

¹⁸² Mesihović 2015, 122.

¹⁸³ Babelon 1970, 105.

¹⁸⁴ Petrović 2004, 23-24.

službena titula, kao npr. AVG/Augustus uzvišeni ili IMP/Imperator zapovjednik.¹⁸⁵ U religijskom pogledu imperator je vrhovni pontifik *Pontifex maximus*. Zbog pobjeda na bojnopolju carevi su često dobijali razne počasne nadimke prema imenima poraženih naroda. Po pravilu na početku vladavine, carska titula na novcu je duža, da bi tokom vremena bila skraćivana. Zahvaljujući tim promjenama u tituli cara, moguće je precizno odrediti u kojem periodu je kovan novac kao i važni historijski podaci iz vladavine cara.

Na drugoj strani novca reversu često se otkriva razlog kovanja, zapravo svaka emisija novca obilježena je nekim događajem koji je likovno i tekstualno objašnjen. Na prvom mjestu su prikazi iz religije, koja je bila osnova rimske države, zatim iz života cara i njegove porodice, te spoljna i unutarnja politika. Osim bogova koji su činili rimski Panteon, prikazana su na novcu polubožanstva i heroji s kojima se poistovjećuju pojedini imperatori. Vrlo često su na rimskom novcu prikazane personifikacije božanskih vrлина: *Abundantia* (obilje), *Concordia* (sloga), *Fecunditas* (plodnost), *Victoria* (pobjeda) itd.¹⁸⁶ Na reversu novca vidimo cara kao osvajača, govornika, putnika, svećenika a sve je to popraćeno brojnim natpisima. Nakon smrti pojedini carevi su bili uzdignuti u rang božanstva. Sa uspostavljanjem tetrarhije dolazi i do određenih promjena u likovnoj obradi novca. Likovi vladara postaju više stilizovani, nestaju individualne crte, tako da se čini da su svi jednaki. Ova pojava nije bila uzrokovana dekadencijom umjetnosti, koliko željom da se naglasi jedinstvo članova tetrarhije. Većina careva je prikazana sa dijademom na glavi, ogrnutim plaštem kako drže skiptar i globus. Dolazi i do promjena u natpisima na novcu sada se pojavljuje DN *dominus noster*. Novac je služio da bi se izrazile želje naroda za dugu vladavinu cara pa tako susrećemo natpise : VOTIS V VOTIS X ili VOT V MLVTI X.

Car Dioklecijan je izvršio 294. godine značajnu monetarnu reformu i odredio je da svaka lokalna kovnica obavezno mora staviti znak kovnice na novac, tačnije u donje polje reversa. Pored toga treba uzeti i veći broj kovnica i radionica, kao i tehničku potrebu koja je nametala neprestanu obnovu kalupa i izmjenu likova na njima.¹⁸⁷

Početak 4. stoljeća, monetarni sistem biva podređen stalnom ratovanju i odbrani limesa, tako da dolazi i do lošije kvalitete u izradi kovanica a time i do osiromašenja scena i natpisa koje su bile od tada prvenstveno izražene u plitkom reljefu tvrdih kontura i uglavnom šematizovane, a pored pojave standardnih simbola sve češće se od od Konstantinovog vremena pojavljuju i obilježja kršćanstva bilo da su upisana riječima ili znakovima.

¹⁸⁵ Sear 2002, 72 -73.

¹⁸⁶ Babelon 1970, 109.

¹⁸⁷ Dvoržak 2018, 4.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Posmatrajući prostor Bosne i Hercegovine za vrijeme rimske vladavine u širem kontekstu pojave novčanih oblika možemo reći da lokalni novac svojim sadržajem, načinom obrade i emisijama ne odstupa previše od civilizacijskog kruga Rima gdje je novac bio odavno prihvaćen kao sredstvo ekonomske interakcije. Ostave novca i pojedinačni nalazi od republikanskog do carskog doba pronađeni na tlu Bosne i Hercegovine svjedoče o intenzivnim vezama ovog prostora sa rimsko - mediteranskom civilizacijom, čime je novac dolazio na različite načine, putem trgovine, kretanjima ljudi i roba, vojnim osvajanjima itd. Najviše republikanskog novca zastupljeno je na području južne i zapadne Hercegovine, što je i opravdano, obzirom da je to područje najprije bilo izloženo prodiranju osvajačke vojske i naseljavanju novopridošlog stanovništva koje je ostvarilo brojne ekonomske veze sa domaćim stanovništvom. Veliki broj pojedinačnih nalaza novca upućuje na zaključak da je bilo mnogo poslovnih ljudi koji su nosili novac sa sobom, odnosno sloj društva koji je imao puno razloga da se koristi novcem. Pojavu carskog novca možemo pratiti od 1. stoljeća p.n.e, tačnije od Oktavijanovog vojnog pohoda kroz južnije krajeve zemlje, da bi carski novac u kasnijim stoljećima bio distribuiran i na druge značajne urbane centre, najviše uz putne komunikacije i čvorišta, gdje su bile izražene privredne aktivnosti koje su zahtijevale razvijen protok ljudi, resursa i roba. Novac koji je bio u opticaju ovog područja najčešće je kovan u Rimu, znatno su rjeđi primjerci novca iz drugih kovnica. Tek od 3. stoljeća imamo značajan priliv novca iz sisačke kovnice.

Dosadašnji nalazi rimskog novca nisu dovoljni da bi se odgovorilo na brojna pitanja, prvenstveno se to odnosi na cirkulisanje rimskog novca, dakle kojim putevima se odvijala robno - novčana razmjena. Donekle olakšavajuću okolnost čini kartografski prikaz u drugom dijelu rada gdje su zabilježeni nalazi rimskog novca koji mogu ponuditi osnovne informacije o mjestu pronalaska novca i na osnovu toga napraviti određene zaključke o ekonomskom razvoju ovog prostora. Kada se te informacije kombiniraju sa historijskim podacima stavljenim u pravilno okruženje može se jasnije sagledati pojava i ulogu rimskog novca na ovim prostorima. U radu se nastojalo prikupiti informacije o objavljenim nalazima novca za cijelo trajanje rimske vladavine na ovom području. Ovaj broj postaje jako mali ako se uzme u obzir nizak procenat istraženosti kao i svi neobjavljeni nalazi novca koji još uvijek čekaju da budu zabilježeni, no zasigurno su uspostavljeni određeni naučni parametri koji bi trebali da budu referentna smjernica za sva buduća istraživanja na ovu temu.

9. KATALOG

Novac rimske republike

Kada se govori o rimskom republikanskom novcu prvenstveno se misli na novac koji je kovan na tlu Rimske republike u periodu do 31. g. p.n.e, do konačne pobjede Oktavijana. Vrijedi napomenuti da se u katalogu zbog obimnosti numizmatičke građe nalaze samo reprezentativni primjerci republikanskog novca sa cijelog područja Bosne i Hercegovine.

Podaci za pojedini novac navedeni su ovim redom :

Nominala, vrsta metala/ godina emitiranja/ kovnica/ ime magistrata

Opis prikaza na licu novca - avers

Opis prikaza na naličju novca - revers

Metal, promjer, težina

Karakter nalaza, podaci o mjestu i godina nalaza

Kataloška oznaka, mjesto pohranjenosti, inventarni broj

Literatura

Dodatni podaci

Ostave novca

1. As, 3.stoljeće pr.n.e.; kovnica Rim

Bronca

Ostava novca, Bosanska Krupa, Vodženica, 1932 godina

ZM Sarajevo; Inv. br.12.960

Lit: Mirnik 1981, 38, br.30; Crawford 1985, 222; Mirnik 1987,380.

2. As, reducirani, 3.- 2. stoljeće pr.n.e.; kovnica Rim

Bronca

Ostava novca, Bosanska Krupa, Vodženica,1932 godina

ZM Sarajevo; Inv. br.12.961

Lit: Mirnik 1981, 38, br. 30; Crawford 1985, 222; Mirnik 1987, 380.

3. As, 3.- 2. stoljeće. pr.n.e., kovnica Rim

Av/ Glava Jana sa lovorovim vijencem, iznad polja se nalazi slovo I

Rv/ Rostra, pod njim natpis ROMA; iznad polja se nalazi slovo I

Bronca

Ostava novca, Vrankamen, Bosanska Krupa ,1887 godina

ZM Sarajevo, Inv. br. 5003

Lit: Truhelka 1889, 39; Mirnik 1981,48-49; Crawford 1985, 222.

Slika 1. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (15.07.2020 godine)

4. Triens, 3.-2. stoljeće pr.n.e.; kovnica Rim

Av/ Glava Minerve sa kacigom ; ispod prikaza nalaze se četiri kružića

Rv/ Rostra, nad njom ROMA, ispod prikaza se nalaze četiri kružića

Bronca

Ostava novca, Vrankamen, Bosanska Krupa,1887 godina

ZM Sarajevo, Inv.br.5004

Lit: Truhelka 1889, 39 IGCH, 88, 644; Mirnik 1891,48-49; Crawford 1985, 222.

Slika 2. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (15.07.2020 godine)

5. Sextans, 3.-2. stoljeće pr.n.e.; kovnica Rim

Av/ Glava Merkura, iznad polja se nalaze dva kružića

Rv/ Rostra, pod njom ROMA, ispod polja se nalaze dva kružića

Bronca

Ostava novca, Vrankamen, Bosanska Krupa, 1887 godina

ZM Sarajevo; INV br. 5005

Lit: Truhelka 1899, 42; Mirnik 1891, 48-49; Crawford 1985, 222.

Slika 3. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (15.07.2020 godine)

6. Terentius Lucanus, 147. godina pr.n.e, kovnica Rim

Av/ Glava Rome. Iza glave nalazi se znak X i Viktorija sa vijencem

Rv/ Dioskuri jašu. Natpis u polju TER LV(C) ROMA

Ostava novca, Tribić Livno, 1930 godina

ZM Sarajevo

Lit: Sergejevski 1930, 119-132; Mirnik 1981, 45, 69, 90.

Slika 4. Preuzeto sa www.vcoins.com (15.07.2020 godine)

7. P. Licinius Nerva, 113.godina p.n.e, kovnica Rim

Av/ Poprsje Rome sa štitom, konjem i kacigom * ispred poprsja * iznad glave * iza poprsja stoji u natpisu ROMA

Rv/ Tri rimska građanina iza ograde na komiciji, jedan od njih predaje svoju izbornu cedulju; natpis u polju P NERVA

Ostava novca, Tribić Livno,1930 godina

ZM Sarajevo

Lit: Sergejevski 1930,119 -132: Mirnik 1981, 45, 69, 90.

Slika 5. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

8. Q Minicius M .f. Thermus, 103. godina. p.n.e, kovnica Rim

Av/ Glava Rome. Na kacigi prikaz perja

Rv/ Tri vojnika se bore; natpis u polju (Q) TER M . M F

Ostava novca, Tribić Livno,1930 godina

ZM Sarajevo

Lit: Sergejevski 1930, 119-132: Mirnik 1981, 45, 69, 90.

Slika 6. Preuzeto sa www.numisbids.com (16.07.2020 godine)

9. Victoriatus, 229. godina pr.n.e., kovnica Rim

Srebro

Ostava novca, Zabrdalj Čapljina, prije 1906 godina

ZM Sarajevo ; INV br. 5992

Lit: Patsch 1906,376; Kraljević 1979,131; Mirnik 1981, 42.

10. Quinarius, 43.godina pr.n.e, kovnica Rim, Ephesus Octavianus, M. Antonius

Av/ Glava Konkordije; III VIR R.P.C.

Rv/ Dvije ruke drže kaducej; natpis M. ANTON. C. CAESAR

Srebro

Ostava novca, Zabrdalj Čapljina, prije 1906 godina

ZM Sarajevo ; INV br. 5992

Lit: Patsch 1906, 376; Kraljević 1979,131; Mirnik 1981, 42. br.51.

Slika 7. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (15.07.2020 godine)

11. Denarius serratus, 79. godina pr.n.e, kovnica Rim, L. Papius

Av/ Glava Junone Sospite

Rv/ Grifon skače ; natpis u polju L. PAPI

Srebro

Ostava novca, Zabrdalj Čapljina, prije 1906.

ZM Sarajevo ; INV br. 5994

Lit: Patsch 1906,376; Kraljević 1979,131; Mirnik 1981, 42. br.51.

Slika 8. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (15.07.2020 godine)

12. Denarius, 32 - 31. godina pr.n.e; kovnica Rim, M. Antonius
 Av/ Brod, u pramcu žezlo sa vrpcom, natpis ANT AVG III VIR R P C
 Rv/ Aquilla između dvije zastave; natpis LEG XVI
 Srebro
 Ostava novca, Gradac, Posušje
 Babelon, Antonia 126.
 Lit: Pitner 1902,288; Mirnik 1981,51, br.105.

© <http://www.cgb.fr>

Slika 9. Preuzeto sa www.cgbfr.com.fr (15.07.2020 godine)

13. Denarius, 72. godina pr.n.e; kovnica Rim, L. Cossutius C.F. Sabula
 Av/ Glava Meduze
 Rv/ Belerofon jaše pegaza držeći koplje
 Srebro
 Ostava novca, Gradac, Posušje, 1901. godina

Babelon, Cossutia 1 ; RRC 395/1

Lit: Pitner 1902,288; Mirnik 1981,51.

14. Denarius, 83. godina pr.n.e; kovnica Rim, C.Norbanus

Av/ Glava Venere; C. Norbanvs XXI

Rv/ Klas žita, fasces i kaducej

Srebro

Ostava novca, Gradac, Posušje, 1901. godina

Babelon, Norbana 1 ; RRC 357/1a

Lit: Pitner 1902,288; Mirnik 1981,51, br.105.

Slika 10. Preuzeto sa http://www.forumancientcoins.com/moonmoth/coins/repub_014.html
(16.07.2020 godine)

15. Denarius, 154 -141. godina pr. n. e; kovnica Rim, Afrania

Srebro

Ostava novca, Gračanica Tuzla, prije 1941. godine

Lit: Mirnik 1981,54,122 a.

16. Denarius, 154-141. pr .n.e; kovnica Rim, Cupiennia

Srebro

Ostava novca, Gračanica Tuzla, prije 1941. godine

Lit: Mirnik 1981,54,122 a.

Pojedinačni nalazi

17. Denarius, 3.stoljeće p.n.e; kovnica Rim

Av/ Glava Rome

Rv/ Dioskuri u Bigi; ROMA, X

Srebro

Pojedinačni nalaz, Vir, Duvno, prije 1904. godina

Babelon str.39; br.2, ZM Sarajevo INV. br 3207

Lit: Patsch 1904, 223.

Slika11. Preuzeto sa www.numisbids.com (16.07.2020 godine)

18. Poluvictoriat, 268-264. godina p.n.e, kovnica Rim

Av/ Glava Jupitera

Rv/ Viktorija stavlja krunu na tropej; natpis ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Boka Brčko, prije 1902. godine

Babelon str.41, br.10, ZM Sarajevo

Lit: Patsch 1902 B, 425

19. Sextans, 3.- 2. stoljeće p.n.e; kovnica Rim

Av/ Glava Merkura, ispod dva kružića

Rv/ Rostra iznad S ispod ROMA

Bakar 4,35 g.

Pojedinačni nalaz, Kupres, prije 1932. godine

ZM Sarajevo; Inv.br. 12.310

Lit: Sergejevski 1932, 28.

Slika 12. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (16.07.2020 godine)

20. Semis, 217. – 197. godina p.n.e, kovnica Rim

Av/ Glava Saturna

Rv/ Rostra iznad S , ispod natpis ROMA

Bronca 14 g.

Pojedinačni nalaz, Posuški Gradac, prije 1895. godine

ZM Sarajevo; Inv br. 13.573

Lit: Kraljević 1974, 174, Mirnik 1987,384.

Slika 13. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (16.07.2020 godine)

21. Denarius 154. godina pr.n.e, kovnica Rim, C. Scribonius

Av/ Glava Rome sa kacigom

Rv/ Dioskuri u galopu C SCR ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno, prije 1906 . godina

Babelon, Scribonia 1 ; ZM Sarajevo; INV br.10.652

Lit: Kraljević 1983, B, 1953.

Slika 14. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

22. Denarius 147. godina pr.n.e, kovnica Rim, Lucius Cupiennius

Av/ Glava Rome sa kacigom

Rv/ Dioskuri u galopu C SCR ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Saraj Travnik, prije 1895 . godina

Cohen, Cupiennia 1 ;

Lit: Hoffer 1895,50.

Slika 15. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

23. Denarius 137. pr.n.e, M. kovnica Rim, Baebius Q. F. Tampilus

Av/ Glava Rome sa kacigom TAMPIL

Rv/ Apolon u kvadrigi; M BAEBO Q F ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Gacko, prije 1987. godina

Babelon, Baebia 12, RRC 236; ZM Sarajevo; Inv .br. 828

Lit: Kraljević 1987, 159.

24. Denarius 134. godina pr. n.e, M. kovnica Rim, C.Aburius Geminus

Av/ Glava Rome sa kacigom

Rv/ Rostra na četveropregu, pored nje natpis C ABVRI GEM/ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Tolisa Orašje, prije 1902. godina

Babelon, Aburia 2, ZM Sarajevo

Lit: Patsch 1902 B, 425.

Slika 16. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

25. Denarius 133. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, Lucius Minucius

Av/ Glava Rome sa kacigom

Rv/ Jupiter u kvadrigi L MINVCI/ ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, područje općine Fojnica, prije 1895. godina

Cohen, Minucia 4, Samostan u Fojnici

Lit: Patsch 1895 B, 238.

26. Denarius 130. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, M. Vargunteius

Av/ Glava Rome sa kacigom, ispred glave X, iza glave M VARG

Rv/ Jupiter u kvadrigi drži munju, uzde i granu; ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Bastasi Livansko polje, 1930. godina

Babelon, Vargunteia I RRC 257/1, ZM Sarajevo Inv.br. 12.270.

Lit: Sergejevski 1932, 25, Kraljević 1983 b, 153.

Slika 17. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

27. Denarius 119. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, M. Furius Philus L.f.

Av/ Glava Jana, M FOVRI L F

Rv/ Roma sa korintskom kacigom stoji, u jednoj ruci drži žezlo a u drugoj kruni tropej sa sa vijencem, na tropeju kaciga u obliku veprove glave, sa obje strane tropeja i štiti i carnyx; PHILI ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, područje općine Fojnica, prije 1895. godina

Cohen, Furia 13, Samostan u Fojnici.

Lit: Patsch 1895, 237.

28. Denarius 114.-113. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, C Fonteius

Av/ Glava sa dva lica

Rv/ Lađa sa četiri osobe, jedna upravlja, tri vesluju; C FONT

Srebro

Pojedinačni nalaz, Duvno, prije 1904. godina

Babelon, Fonteia I RRC 290/1, ZM Sarajevo INV. br. 3570

Lit: Patsch 1904, 223.

Slika 17. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

29. Denarius 108.-107. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, M. Herrenius

Av/ Glava Pietasa sa dijademom; PIETAS

Rv/ Jedan od katanske braće bježi noseći oca na ramenima; M HERRENI

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno, prije 1906. godina

Babelon, Herrenia I RRC 308/1a, ZM Sarajevo INV. br. 10.729

Lit: Kraljević 1983 B, 154.

29. Denarius 100. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, P. Servillius Rufus

Av/ Poprsje Minerve sa korintskom kacigom; RVLLI

Rv/ Viktorija u bigi, drži uzde i palminu granu; SERVILI M F/ P

Srebro

Pojedinačni nalaz, Arežin brijeg Bosansko Grahovo, prije 1889. godina

Babelon, Servilia 14 RRC 328/1a, ZM Sarajevo INV. br. 108

Lit: Kraljević 1981, 192.

30. Quinarius 97. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, C. Egnatuleius C. f. Quinarius

Av/ Glava Apolona

Rv/ Viktorija stoji 1, stavlja štit na tropej; Q/ ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Vitina Ljubuški, prije 1978. godina

Babelon, Egnatuelia 1 RIC 333/1, ZM Sarajevo INV. br. 10.721

Lit: Kraljević 1978, 135.

Slika 18. Preuzeto sa www.davypotdevin.free.fr (16.07.2020 godine)

31. Denarius 92. godina pr. n.e, M. kovnica Rim, C Allius Bala

Av/ Glava Dijane ukrašena dijademom; BALA

Rv/ Dijana u jelenjoj bigi, drži žezlo i baklju, na ramenu tobolac; CALLI

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno, prije 1906. godina

Babelon, Aelia 4, RRC / 336 1b ZM Sarajevo INV. br. 10.727

Lit: Kraljević 1983 B, 152.

32. Denarius 90. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, Q Titius

Av/ Glava Bakha

Rv/ Pegaz ; Q TITI

Srebro

Pojedinačni nalaz, Podhum Konjic, prije 1904.godina

Babelon, Titia 4, RRC / 341/2 ,ZM Sarajevo

Lit : Patsch 1904, 253.

32. Denarius 89. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, L. Titurius L. F. Sabinus

Av/ Glava kralja Tacija; SABINA

Rv/ Otmica Sabinjanki, L TITVRI

Srebro

Pojedinačni nalaz, područje općine Fojnica, prije 1895.godina

Cohen, Tituria 3, Samostan u Fojnici

Lit: Patsch 1895, 238.

Slika 19. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

33. Denarius 85. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, L. Julius Bursio

Av/ Glava Apolona

Rv/ Venera u kvadrigrji, natpis L IVLI BVR SIO

Srebro

Pojedinačni nalaz, Vir Duvno, prije 1904. godina

Babelon, Julia 5 ; RRC 352/ 1a , ZM Sarajevo Inv.br. 3558

Lit: Patsch 1904, 223.

Slika 20. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

34. Denarius serratus 81. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, A. Postumius Albinus

Av/ Poprsje Dijane iznad bukranijum

Rv/ Čovjek u togi drži aspergillum iznad glave bika a u sredini oltar na kojem gori vatra;
natpis u polju POST A F S N ALBIN

Srebro

Pojedinačni nalaz, Fojnica, prije 1895. godina

Cohen, Postumia 7, Samostan u Fojnici

Lit: Patsch 1895, 238.

Slika 21. Preuzeto sa www.coinarchives.com (16.07.2020 godine)

35. Denarius serratus 79. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, C. Naevius Balbus

Av/ Glava Venere sa dijademom; SC

Rv/ Viktorija u trigi ; C NAE BALB

Srebro

Pojedinačni nalaz, Bastasi Livansko polje, 1930. godina

Babelon, Naevia 6 ; RRC 382/ 1b ZM Sarajevo; Inv.12.278

Lit: Sergejevski 1932,25 ; Kraljević 1983 B, 155.

36. Denarius 76. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, Lucretius Trio

Av/ Glava Sola

Rv/ Mlađak sa sedam zvijezda; TRIO L LVCRETI

Srebro

Pojedinačni nalaz, područje općine Fojnica, prije 1895. godina

Cohen, Lucretia 2 ; Samostan u Fojnici

Lit: Patsch 1895,238.

36. Denarius 67. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, C.f. Piso L.f Frugi

Av/ Glava Apolona sa lovorovim vijencem

Rv/ Konjanik u trku nosi palminu granu C PISO L F FRVGI/ ROMA

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno, prije 1906. godina

Babelon, Calpurnia 24 RRC 408 ; ZM Sarajevo Inv. br. 10.648

Lit: Kraljević 1983, B 154.

Slika 22. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

37. Denarius 65. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, I. Furius Crassipes

Av/ Glava Ceres d; III VIR BROCCCHI

Rv/ Kurulska prijestolje, fasces; L FVRI C N F

Srebro

Pojedinačni nalaz, Grude, prije 1978. godina

Babelon, Furia 23 RRC 414/1

Lit: Kraljević 1978,135.

38. Denarius 62. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, Aemilius Lapidus Paullus

Av/ Glava Konkordije; PAVLLS LEPIDVS CONCORDIA

Rv/ L. A. Paulus stoji do tropeja, Perzej i njegova dva sina kao zatočeni, PAVLLS TER

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno, prije 1911.godina

Babelon, Aemilia 10 , ZM Sarajevo; INV. br.11.090

Lit: Kraljević 1983B,153.

Slika 23. Preuzeto sa www.coinarchives.com (16.07.2020 godine)

39. Denarius serratus 59. -58. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, L. Roscius Fabatus

Av/ Glava Junone Sospite, na glavi nosi jareću kožu, L ROSCI

Rv/ Djevojka stoji i hrani zmiju; natpis FABATI

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno, prije 1909. godina

Cohen, Roscia 1; RRC 412/ 1 ZM Sarajevo; Inv.11.098

Lit: Kraljević 1983 B, 155.

Slika 24. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

40. Denarius 56. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, Faustus Cornelius Sulla

Av/ Glava Herkula; FAVST S C

Rv/ Prikaz globusa

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno, prije 1886.godina

Babelon, Cornelia 61 , ZM Sarajevo; INV. br.45

Lit: Kraljević 1983B, 153.

Slika 25. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

41. Denarius 54. godina pr.n.e, M. kovnica Rim, M. Junius Bratus

Av/ Glava M. Juniusa Bruta; BC BRVTVS

Rv/ Glava C. Serviliusa Ahala; AHALA

Srebro

Pojedinačni nalaz, područje općine Fojnica, prije 1895.godina

Cohen, Junia - Servilia 19, Samostan u Fojnici

Lit: Patsch 1895, 238.

Slika 26. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

42. Denarius 49. godina pr.n.e, M. kovnica Galija, Iulius Caesar

Av/ Pontifikalna obilježja- cullulus, aspergillum, sjekira i apex

Rv/ Slon gazi zmaja; CAESAR

Srebro

Pojedinačni nalaz, Ljubuški, prije 1978. godina

Babelon, Julia 9, ZM Sarajevo, Inv.br. 11.047

Lit: Kraljević 1978,135.

43. Denarius 46. godina pr.n.e, M. Kovnica Rim, Cordius Rufus

Av/ Glava Venere RVFVS S C

Rv/ Kupidon jaše na leđima delfina; natpis MN CORDIVS

Srebro

Pojedinačni nalaz, Vrtoča Duvno, prije 1904. godina

Babelon, Cordia 3, ZM Sarajevo, Inv.br. 2780

Lit: Kraljević 1904, 223.

Slika 27. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

44. Denarius 43.- 42. godina pr.n.e, kovnica Galija, M. Antonius. M. Aemilius Lepidus

Av/ Lituus, vrč i gavran ; M ANTONI COS IMP

Rv/ Simpulum, aspergillum, sjekira i apex M LEP COS IMP

Srebro

Pojedinačni nalaz, područje Fojnice, prije 1895. godina

Cohen , Antonia 17, Samostan u Fojnici

Lit: Kraljević 1985, 238.

45. Denarius 41.- 40. godina pr.n.e, kovnica Efes, M.Antonius

Av/ Glava Marka Antonija M ANTON IMP III VIR R P C

Rv/ Glava Oktavijana CAESAR IMP III VIR R P C

Srebro

Pojedinačni nalaz, Livno okolica, prije 1908. godina

Babelon , Antonia 38, ZM Sarajevo Inv. br.11.016.

Lit: Kraljević 1983 B, 155.

46. Denarius 32.- 31. godina pr.n.e, kovnica Efes, M.Antonius

Av/ Brod na pramcu žezlo s vrpcom ANT AVG III VIR R P C

Rv/ Aquilla između dvije zastave LEG XI

Srebro

Pojedinačni nalaz, Podgradina Livansko polje, prije 1928.godina

Babelon, Antonia 118, ZM Sarajevo Inv. br.12.284.

Lit: Kraljević 1983 B, 155.

47. Denarius 32.- 31. godina pr.n.e, kovnica Istok

Av/ Brod na pramcu žezlo s vrpcom ANT AVG III VIR R P C

Rv/ Aquilla između dvije zastave LEG XI

Srebro

Pojedinačni nalaz, Mali mošunj Travnik, prije 1883.godina

Babelon, Antonia 118, ZM Sarajevo Inv. br.12.284.

Lit: Hoffer 1895, 57.

Novac carskog doba

Kada se govori o carskom novcu prvenstveno se misli na novac koji je kovan nakon ratnih osvajanja Ilirika od strane Oktavijana 35. - 32. p.n.e do pada Rimskog Carstva, krajnja vremenska odrednica je 395. godina, do kraja vladavine cara Teodozija . Vrijedi napomenuti da se u katalogu zbog obimnosti numizmatičke građe nalaze samo reprezentativni primjerci carskog novca sa područja Bosne i Hercegovine.

Podaci za pojedini novac navedeni su ovim redom :

Nominala, vrsta metala/ godina emitiranja/ kovnica/ ime magistrata

Opis prikaza na licu novca - avers

Opis prikaza na naličju novca - revers

Metal, promjer, težina

Karakter nalaza, podaci o mjestu i godina nalaza

Kataloška oznaka, mjesto pohranjenosti, inventarni broj

Literatura

Dodatni podaci

Ostave novca

1. Denarius, 69.-79. godina, kovnica Rim, Vespasianus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom MP CAES VESP AVG P M COS IIII CEN

Rv/ Zakopčane ruke drže kaducej, makovu glavu i kukuruz

Srebro

Ostava novca, Gradac Posušje, 1901.godina

Cohen 200, Zbirka K. Pitner

Lit: Pitner 1902,287.

2. Dupondius, 96 - 98. godina, kovnica Rim, Nervus

Av/ Glava cara okrenuta desno sa natpisom IMP.NERVA CAES.AVG.P.M.TR.P.COS III.P.P.

Rv/ Fortuna stoji sa kormilom i rogom

Srebro

Ostava novca, Bijača Ljubuški, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1970, 39-40.

3. Sestertius, 104.-111. godina, kovnica Rim, Traianus

Av/ IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC PM TRP COS V PP

Rv/ SPQR OPTIMO PRINCIPI SC Salus hrani zmiju

Bronca

Ostava novca, Bijača Ljubuški, 1908.godina

Katalog BMC 808, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1970, 42.

Slika 28. Preuzeto sa www.wildwinds.com (16.07.2020 godine)

4. Sestertius, 143.- 444. godina, kovnica Rim, Antoninus Pius

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom ANTONINVS AVG PIVS P P TR P COS III

Rv/ Viktorija u ruci drži trofej

Bronca

Ostava novca, Babin do Stolac, 1899. godina

Cohen , Sestertius AE 600, ZM Sarajevo

Lit: Patsch 1900, 546.

5. Denarius, 156.- 157. godina, kovnica Rim, Marcus Aurelius

Av/ Glava cara okrneuto na desno sa natpisom AVRELIVS CAES-ANTON AVG PII F

Rv/ Virtus u oklopu sa kopljem u lijevoj ruci TR POT X-COS II

Srebro

Ostava novca, Usora Doboj, 1969. godina

Cohen , BMC Denarius 892, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1972-1973, 297-301.

6. Denarius, 193.- 211. godina, kovnica Rim, Septimius Severus

Av/ Glava cara sa lovorovim vijencem na desno sa natpisom SEVERVS AVG - PART MAX

Rv/ Car sa paterama i kopljem sa natpisom RESTITVTOR – VRBIS

Srebro

Ostava novca, Podastinje Kiseljak, 1884. godina

Cohen 543, ZM Sarajevo

Lit: Patsch 1902, 391-392.

Slika 29. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

7. Antonianus, 239. godina, kovnica Rim, Gordianus III

Av/ Poprsje cara sa zrakastom krunom okrenutom na desno sa natpisom IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG

Rv/ Aeqvitas u ruci drži vagu i rog sa natpisom AEQVITAS AVG

Srebro

Ostava novca, Fojnica, 1888. godina

Cohen , Antonianus 7, ZM Sarajevo.

Lit: Patsch 1897, 523 -526.

Slika 30. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

8. Antonianus, 244.-249. godina, kovnica Rim, Phillipus I Pater

Av/ Glava cara sa zrakastom krunom okrenuta na desno sa natpisom IMP PHILIPPVS AVG

Rv/ Nobilis sa skeptrom i globusom sa natpisom NOBILI-TAS AVGG / S

Srebro

Ostava novca, Fojnica, 1888.godina

Cohen , Antonianus 20, Samostan Fojnica.

Lit: Patsch 1897, 523 - 526.

9. Antonianus, 251.-253. godina, kovnica Antiohija, Trebonianus Gallus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom IMP C C VIB TREB GALLVS P F AVG

Rv/ Juno u ruci drži biljku i skeptar sa natpisom IVNO MARTIALIS

Srebro

Ostava novca, Oštraluka Orašje, 1901.godina

Cohen, Antonianus 26,

Lit: Patsch 1902, 426-428.

Slika 31. Preuzeto sa www.forumancientcoins.com (16.07.2020 godine)

10. Antonianus, 249.-251. godina, kovnica Roma, Traianus Decius

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom IMP CMQ TRAIANVS DECIVS AVG

Rv/ Car jaše konja sa desnom rukom podignutom ka gore u lijevoj ruci drži skeptar sa natpisom ADVENTVS AVG

Srebro

Ostava novca, Oštraluka Orašje, 1901.

Cohen 2, Antonianus 2.

Lit: Patsch 1902, 426-428.

11. Antonianus, 253.-260. godina, kovnica Roma, Valerianus

Av/ Desna strana poprsja sa natpisom C.P.LIC.VALERIANUS P.F.AUG

Rv/ Viktorija spušta mjericu za žito sa dva klasa a u lijevoj ruci drži rog izobilja.

Srebro

Ostava novca, Obudovci Bosanski Šamac.

Cohen , Antonianus 14.

Lit: Petrović 1955, 182.

Slika 32. Preuzeto sa www.forumancientcoins.com (16.07.2020 godine)

12. Antonianus, 253.-268. godina, kovnica Roma, Gallienus Augustus

Av/ Desna strana poprsja cara traka vrpce pada niz goli vrat sa natpisom

GALLIENUS AUG

Rv/ ABUNDANTIA AVGVSTAE. Obilje istresa rog izobilja

Srebro

Ostava novca, Obudovci Bosanski Šamac, Cohen , Antonianus 43.

Lit: Petrović 1955, 184.

13. Argenteus, 284.-305. godina, kovnica Siscia, Diocletianus
Av/ DIOCLETI-ANVS AVG, glava cara okrenuta na desno
Rv/ VIRTVS – MILITVM tetrahija ispred utvrde sa osam kula
Srebro

Ostava novca, Blagaj- Japra Bosanski Novi

Lit: Kraljević 1972-1973, 285.

Slika 33. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

14. Follis, 305.-311. godina, kovnica Antiohija, Maximinius II Daia
Av/ Desna strana poprsja bez odijela, obje trake sa vijenca vise iza leđa natpis IMP C GAL
VAL MAXIMINIUS P F AUG

Rv/ GENIO AUGUSTI Genije bez odijela drži u desnici poprsje Serapisovo a u lijevoj
izobilje i plašt.

Bronza

Ostava novca, Trijebanj kod Stoca

Lit: Petrović 1957, 175.

Slika 33. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

15. Follis, 305.-311. godina, kovnica Siscia, Constantinus I

Av/ Desna strana poprsja bez odijela. Obje trake sa vijenca padaju niz leđa. Natpis IMP GAL VAL CONSTANTINUS P F AVG

Rv/ Jupiter bez odijela drži u desnici Viktoriju a u ljevici dugačko žezlo. Natpis IOVI CONSERVATORI

Bronza

Ostava novca, Trijebanj kod Stoca

Lit: Petrović 1957, 175.

16. Follis, 320. godina, kovnica Lungudunum, Constantinus II

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom CONSTANTINVS IVN NC

Rv/ BEATA TRANQVILITAS VOTIS XX

Bronza

Ostava novca, Blagaj- Japra Bosanski Novi

BMC str.180, br.3.

Lit: Kraljević 1972 -1973, 288.

Pojedinačni nalazi

17. Dupondius, 14.-37. godina, kovnica Rim, Tiberius

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom TI CAESAR DIVI AVGVSTI F AVGVSTVS

Rv/ Kaducej između dva roga PONT MAXIM COS III IMP VI TR POT XXII

Mesing

Pojedinačni nalazi, Duvno, ZM Sarajevo

Lit: Patsch 1904, 360 - 365.

Slika 34. Preuzeto sa www.cgbfr.com (16.07.2020 godine)

18. Denarius, 54.-68. godina, kovnica Rim, Nero

Av/ Glava cara okrenuta na lijevu stranu sa natpisom NERO CAESAR AVG GERM IMP

Rv/ Viktorija drži štiti sa natpisom S P Q R preko cijelog reversa

Srebro

Pojedinačni nalazi, Kongora Duvansko Polje, ZM Sarajevo

Lit: Fiala 1894, 318 - 319.

19. Denarius, 69.- 79. godina, kovnica Rim, Vespasianus

Av/ Glava sa lovorovim vijencem okrenuta na desno sa natpisom IMP CAES VESP AVG P M COS IIII

Rv/ Vestalka sjedi sa sa kašikom u ruci

Srebro

Pojedinačni nalazi, Ilidža Sarajevo, ZM Sarajevo

Lit: Pašalić 1959, 126.

20. As, 87.godina, kovnica Rim, Domitianus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom MP CAES DOMIT AVG GERM COS XII
CENS PER PP

Rv/ Viktorija drži palmu i štit kao trofej

Bronza

Pojedinačni nalazi, Grude, BMC 4101, ZM Sarajevo Inv. br. 11264

Lit: Kraljević 1978, 135.

21. Sestertius, 97. godina, kovnica Rim, Nerva

Av/ Glava cara okrenuta ka desno sa natpisom IMP NERVA CAES AVG PM TRP COS III

Rv/ Fortuna stoji držeći u ruci kormilo sa natpisom LIBERTAS PUBLICA SC

Bronza

Pojedinačni nalazi, Blagaj Japra Bosanski Novi, ZM Sarajevo

BMC III str. 20 br. 112.

Lit: Kraljević 1972-1973, 273-278.

Slika 35. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

22. Dupondius, 116.-117. godina, kovnica Rim, Traianus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AVG
GER DAC P M TR P COS VI P P

Rv/ Felicitas stoji lijevo držeći u ruci kaducej i rog sa natpisom SENATVS POPVLVSQVE
ROMANVS

Mesing

Pojedinačni nalaz, Gradac Posušje, ZM Sarajevo INV. br. 2117.

BMC 837

Lit: Kraljević 1974,165-168.

23. Sestertius, 119.-138.godina, kovnica Rim, Hadrianus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom HADRIANVS - AVG COS III P P

Rv/ Dijana stoji držeći u ruci luk i strijelu

Bronza

Pojedinačni nalaz, Stolac,

BMC 1263, ZM Sarajevo Inv. br. 1898

Lit: Kraljević 1975-1976, 223.

Slika 35. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

24. Sestertius, 140.-143.godina, kovnica Rim, Antoninus Pius

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom IMP T AEL CAES ANTONINVS

Rv// TRIB POT COS

Bronza

Pojedinačni nalaz, Radišići Ljubuški.

BMC 1330

ZM Sarajevo Inv. br. 11048

Lit: Kraljević 1978, 135.

25. Denarius, 164.-169. godina, kovnica Rim, Lucilla

Av/ Glava okrenuta na desno sa natpisom LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F

Rv/ Konkordija sjedi na stolici i čuva u ruci pateru sa naslonjenom rukom na kip

Srebro

Pojedinačni nalaz, Bosanska Gradiška.

BMC 329,

ZM Sarajevo, Inv. br. 4264.

Lit: Kraljević 1978, 139.

26. Sestertius, 182. godina, kovnica Rim, Commodus

Av/ Glava cara okrenuta desno

Rv/ Hadrijan stoji desno i pozdravlja se rukama sa Fortunom

Bronza

Pojedinačni nalaz, Ilidža Sarajevo

ZM Sarajevo

Lit: Kellner 1895, 195 -197.

Slika 36. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

27. Denarius, 193.- 211. godina, kovnica Rim, Julia Domna

Av/ IVLIA FELIX PIA AVG Glava carice okrenuta na desnu stranu

Rv/ DIANA LVCIFERA Vestalka sjedi držeći u u ruci kašiku i skeptar

Srebro

Pojedinačni nalaz, Doboj, 1969. godina.

BMC 2.

Lit: Kraljević 1984, 86.

28. Denarius, 198. - 217. godina, kovnica Rim, Caracalla

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom M AVR ANTONINVS CAES

Rv/ Felicitas stoji drži kaducej i skeptar u ruci FELICITATEM PVBLICAM

Srebro

Pojedinačni nalaz, Blažuj Sarajevo, ZM Sarajevo

Cohen 243.

Lit: Patsch 1904, 360 - 365.

Slika 36. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

29. Denarius, 232. godina, kovnica Rim, Iulia Mamaea

Av/ Drapirana glava carice sa dijademom i natpisom IVLIA MAMAEA AVG,

Rv/ Boginja plodnosti drži rog a drugom rukom čuva dijete FECVND AVGVSTAE

Srebro

Pojedinačni nalaz, Konjic, ZM Sarajevo

Cohen 11

Lit: Patsch 1897, 649.

Slika 37. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

30. Sestertius, 222. -235. godina, kovnica Rim, Alexander Severus

Av/ Glava cara drapirana sa vijencem okrenuta na desno sa natpisom MP ALEXANDER PIVS AVG;

Rv/ Spes stoji sa dijelom tkanine i cvijetom u ruci sa natpisom SPES PVBLICA

Bronza

Pojedinačni nalaz, Ripač na Uni Bihać, ZM Sarajevo

Lit: Radimsky 1895, 328-329.

31. Antonianus 238. - 244. godina, kovnica Rim, Gordianus III

Av/ Glava cara sa zrakastom krunom okrenuta na desno sa natpisom MP GORDIANVS PIVS FEL AVG

Rv/ Fortuna sjedi na kotaču kojim upravlja držeći u ruci rog sa natpisom FORT REDVX

Srebro

Pojedinačni nalaz, Blagaj Japra Bosanski Novi, ZM Sarajevo

Cohen 97

Lit: Kraljević 1972-1973, 280.

Slika 38. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

32. Antonianus, 244.-249. godina, kovnica Antiohija, Phillipus Pater

Av/ Glava cara sa zrakastom krunom okrenuta na desno sa natpisom IMP M IVL PHILIPPVS AVG

Rv/ Felicitas stoji uspravno držeći u dugi kaducej u desnoj ruci a u lijevoj ruci drži rog sa natpisom P M TR P IIII COS P

Srebro

Pojedinačni nalaz, Duvno, ZM Sarajevo

Lit: Patsch 1895, 360-365.

33. Antonianus, 246.-248. godina, kovnica Rim, Otacilia Severa

Av/ Glava carice sa dijademom okrenuta na desno sa natpisom M OTACIL SEVERA AVG

Rv/ Juno stoji držeći u ruci pateru i skeptar IVNO CONSERVAT

Srebro

RIC 125 c

Pojedinačni nalaz, Dračeva strana Bileća, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1974, 165-168.

Slika 39. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

34. Antonianus, 253.-268. godina, kovnica Mediolanum, Gallienus

Av/ Glava cara sa zrakastom krunom okrenuta na desno sa natpisom GALLIENVVS AVG

Rv/ RESTITVTOR VRBIS

Srebro

RIC 489, ZM Sarajevo Inv. br. 1942

Pojedinačni nalaz, Gradac Posušje, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1974, 174.

35. Antonianus, 253.-268. godina, kovnica Roma, Claudius Gothicus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom IMP CM AVR CLAVDIVS PF AVG

Rv/ VIRTVS AVG

Srebro

RIC 12, ZM Sarajevo Inv. br. 367

Pojedinačni nalaz, Stolac, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1975-1976, 225.

36. Antonianus, 270.-275. godina, kovnica Siscia, Aurelianus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom IMP C AVRELIANVS AVG

Rv/ Aurelijan se rukuje sa Konkordijom sa natpisom CONCORDIA MILITVM

Srebro

RIC 8, ZM Sarajevo Inv. br. 8261

Pojedinačni nalaz, Ljubuški, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1978, 135.

Slika 40. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

37. Antonianus, 276.-282. godina, kovnica Siscia, Probus

Av/ Glava cara okrenuta na lijevu stranu sa natpisom IMP C M AVR PROBUS P F AVG

Rv/ Sol u kvadrigrigi sa natpisom SOLI INVICTO / CM / XXIB

Srebro

RIC 675, ZM Sarajevo Inv. br. 9054

Pojedinačni nalaz, Bosanska Gradiška, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1978, 139.

38. Follis, 295. godina, kovnica Siscia, Diocletianus

Av/ Glava cara sa vijencem okrenuta na desnu stranu IMP C DIOCLETIANVS PF AVG;

Rv/ Genij stoji sa paterom i rogom sa natpisom POPVLI ROMANI

Bronza

RIC 675, ZM Sarajevo Inv. br. 9054

Pojedinačni nalaz, Bosanska Gradiška, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1978, 139.

Slika 41. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

39. Follis, 306.-337. godina, kovnica Lugdunum, Constantinus I

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom CONSTANTINVS MAX AVG

Rv/ Dva legionara drže koplje i štit, među njima dva bojna znaka GLORIA EXERCITVS

Bronza

Pojedinačni nalaz, Banjaluka, ZM Sarajevo, 1986 godine

Lit: Periša 1987-1988, 131.

Slika 41. Preuzeto sa www.vcoins.com (16.07.2020 godine)

40. Follis, 305.-311. godina, kovnica Rim, Galerius Maximianus

Av/ Glava cara okrenuta na desno sa natpisom IMP C GAL VAL MAXIMIANVS P F AVG

Rv/ Genije drži pateru i rog fortune sa natpisom GENIO IMPERATORIS

Bronza

Pojedinačni nalaz, Mali Mošunj Vitez, ZM Sarajevo

Lit: Truhelka 1893, 691.

41. Nummus, 337.-340, kovnica Siscia, Constantinus II

Av/ Glava cara okrenuta na desno u u ruxci drži Viktoriju na globusu sa natpisom u polju
CONSTANTINVS IVN NOB C

Rv/ U polju se nalazi monogram sa natpisom VIRTVS EXERCIT

Bronza

Pojedinačni nalaz, Panik Bileća, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1974, 167.

Slika 42. Preuzeto sa www.cgbfr.com (16.07.2020 godine)

42. Centenionalis, 350.-353. godina, kovnica Akvileja, Magnentius

Av/ Glava cara okrenuta desno sa natpisom DN MAGNEN-TIVS P F AVG;

Rv/ Dvije Viktorije čuvaju štiti sa natpisom VICTORIAE DD NN AVG ET CAE

Bronza

Pojedinačni nalaz, Gradac Posušje

Voetter str.74 br.5 ZM Sarajevo Inv. br. 1018

Lit: Kraljević 1974, 176.

43. Follis, 363-364. godina, kovnica Siscia, Julianus II

Av/ Glava cara sa kacigom okrenuta na desno sa kopljem i štitom

Rv/ U polju natpis VOT X MVLT X X

Bronza

Pojedinačni nalaz, Stolac

Voetter str. 310. br.19, ZM Sarajevo Inv. br. 6458

Lit: Kraljević 1975 - 1976, 228.

44. Follis, 378.-383 godina, kovnica Siscia, Gratianus

Av/ Glava cara okrenuta desno sa natpisom DN GRATIANVS PF AVG

Rv/ GLORIA ROMANORVM

Bronza

Pojedinačni nalaz, Ljubuški

Voetter str. 311. br.4, ZM Sarajevo Inv. br. 11859

Lit: Kraljević 1978, 134.

45. Nummus, 379 - 395. godina, kovnica Siscia, Theodosius

Av/Glava cara okrenuta na desnu stranu ukrašena dijademom sa natpisom DN
THEODOSIUS PFAVG PB

Rv/ VOT V MLVT X

Bronza

Voetter str.312 br. 8

Pojedinačni nalaz, Blagaj Japra Bosanski Novi, ZM Sarajevo

Lit: Kraljević 1972 - 1973, 294.

10. KARTOGRAFIJA

Karta 1.

**Prikaz rasprostranjenosti republikanskog novca na teritoriju Bosne i Hercegovine
(kartu izradio M.Kapetanović)**

Karta 2.

**Prikaz rasprostranjenosti carskog novca na teritoriju Bosne i Hercegovine
(kartu izradio M. Kapetanović)**

11. LITERATURA

ANĐELIĆ 1974. Tomislav Anđelić, Rimski novac pronađen u kasnoantičkoj bazilici u Cimu kod Mostara, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

BABELON 1970. Jean Babelon, Antička numizmatika, Beograd.

BILIĆ 2012. Tomislav Bilić, The arhaeology of Roman Southern Pannnonia, Oxford.

BOJANOVSKI 1974. Ivo Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo.

BOJANOVSKI 1988. Ivo Bojanovski, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo.

BUSULADŽIĆ 2011. Adnan Busuladžić, Rimske vile u Bosni i Hercegovini, Zemaljski muzej, Sarajevo.

BUSULADŽIĆ 2014. Adnan Busuladžić, Antički željezni alat i oprema sa prostora Bosne i Hercegovine, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.

CABANES 2002. Pierre Cabanes, Iliri od Bardileja do Gencija (prevedeno izdanje) Zagreb.

CARSON 1971. Robert Andrew Carson, Coins ancient, medieval and modern, London.

CRAWFORD 1974. Michael Crawford, Roman republican coinage, Cambridge.

ČOVIĆ 1999. Borivoj Čović, Prahistorijsko rudarstvo i metalurgija u Bosni i Hercegovini, Radovi „Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine“ Zenica.

ČREMOŠNIK 1970. Irma Čremošnik, Nalaz rimskog novca u Žabljaku, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

ČREMOŠNIK 1987-1988. Irma Čremošnik, Rimski novac nađen kod utvrđenja na gradini u Biograda kod Lištice, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

DILBER - FILIPČIĆ 2016. Neobjavljeni novac 3. i 4.stoljeća iz numizmatičke zbirke franjevačkog muzeja u Tomislavgradu, Archaeologia Adriatica, Zadar.

DRAGIČEVIĆ- ILIKIĆ 2017. Pregled numizmatičke zbirke Franjevačkog muzeja na Humcu kod Ljubuškog, Zbornik radova, Ljubuški.

DUKAT I MIRNIK 2004. Numizmatička zbirka vodič, Arheološki muzej u Zagrebu.

DUŠANIĆ 1980. Slobodan Dušanić, Organizacija rimskog rudarstva u Noriku, Panoniji, Dalmaciji i Gornjoj Meziji, Istorijski glasnik vol.1-2. Str. 7-55. Beograd.

DVORŽAK 2018. Ivan Dvoržak, Likovni prikazi rimskih careva iz sisačke kovnica, Zagreb.

DŽINO - KUNIĆ 2013. Danijel Džino - Alka Domić Kunić, Rimski ratovi u Iliriku, Povijesni antinarativ, Školska knjiga, Zagreb.

FIALA 1894. Franjo Fiala, Rimski nahodaji novca na Kupresu, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

FIALA 1895. Franjo Fiala, Rimski novac nađen na Debelom Brdu kod Sarajevo, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

FURST - BJELIŠ 1996. Historijsko-geografska analiza prostornog pojma tradicionalne regije Turopolja, Zagreb.

GRUPA AUTORA 1988. Grupa autora, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 1, Sarajevo 1988.

HILL 1989. George Francis Hill, A handbook of Greek and Roman coins, London.

HOFFER 1895. Aleksander Hoffer, Rimski novčići nađeni u Malom Mošunju, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

IMAMOVIĆ 1977. Enver Imamović, Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo.

IMAMOVIĆ 1985. Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine, Prilozi instituta za istoriju, XX/1985, br.21. Sarajevo.

IMAMOVIĆ 2008. Enver Imamović, Starobosanski novac, Visoko.

KELLNER 1895. Rimski novac nađen u Ilidžama kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

KERAN 2015. Zdenka Keran, Kovanje i kovanice, Hrvatsko interdisciplinarno društvo, Zagreb.

KLEMENC 1936. Josip Klemenc, Nalazi rimskog novca u Jugoslaviji, Numismatika, Zagreb.

KOS. P 1998. Peter Kos, Leksikon antičke numizmatike, Hrvatski zavod Zagreb.

KRALJEVIĆ 1970. Gojko Kraljević, Skupni nalaz sestercija u Bijači kod Ljubuškog, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

KRALJEVIĆ 1972 -1973. Gojko Kraljević, Skupni nalaz rimskih carskih denariusa u Usori kod Doboja, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

KRALJEVIĆ 1974. Gojko Kraljević, Antički novci iz Posušskog Graca u zbirci Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

KRALJEVIĆ 1975-1976. Gojko Kraljević, Rimski novci sa područja Stoca, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

KRALJEVIĆ 1978. Gojko Kraljević, Antički novci sa područja Ljubuškog, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

KRALJEVIĆ 1978 B. Gojko Kraljević, Antički novci u Zemaljskom muzeju, pronađeni na području Gacka, Bileće i Trebinja, Tribunia, sv. IV, Trebinje.

- KRALJEVIĆ 1978. Rimski novci iz Bosanske Gradiške i Laktaša, GZM, n.s.Arheologija, sv. XXXIII, Sarajevo, 137-139.
- KRALJEVIĆ 1979. Gojko Kraljević, Antički novci iz okolice Čapljine, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- KRALJEVIĆ 1981. Gojko Kraljević, Rimski novci nađeni u iz okolini Glamoča, Živa antika, Skoplje.
- KRALJEVIĆ 1981 B .: Gojko Kraljević, Rimski novci iz Bosanskog Grahova, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- KRALJEVIĆ 1983 . Gojko Kraljević, Rimski novci iz Mostara i okoline, Hercegovina, Mostar.
- KRALJEVIĆ 1983 B. Gojko Kraljević, Rimski novci iz okolice Banja Luke, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- KRALJEVIĆ 1984. Gojko Kraljević, Rimski novci iz castruma kod Doboja, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- LEVICK 2012. Barbara. M. Levick, The Image of Political Power in the Reign of Nerva, Cambridge University Press.
- MACDONALD 1916 . The evolution of coinage, University Press Cambridge, London.
- MARIĆ 1964.: Zdravko Marić, Donja Dolina, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- MARIĆ 1972 -1973. Zdravko Marić, Novčići drugog i trećeg stoljeća stare ere sa gradine u Ošanićima kod Stoca, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- MESIHOVIĆ 2015. Salmedin Mesihović, ORBIS ROMANVS, Sarajevo.
- MESIHOVIĆ 2018. Salmedin Mesihović, Bitka za Ilirik, Univerzitet, Sarajevo.
- MIRNIK 1981. Ivan Mirnik, Coin hoards in Yugoslavia, Oxford.
- MIRNIK 1984. Ivan Mirnik, Circulation of north african etc. Currency in Illyricum. Arheološki vestnik, Ljubljana.
- ILIĆ 2012. Olivera R. Ilić, Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije (doktorska disertacija), Beograd.
- PANDŽA 2011. Maja Pandža, Novac na tlu Bosne i Hercegovine do uspostave rimske vlasti (magistarski rad), Filozofski fakultet, Sarajevo.
- PANDŽA 2017.Maja Pandža, Cirkuliranje novca u prvom stoljeću u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije, Acta Illyrica, Sarajevo.
- PAŠALIĆ 1960. Esad Pašalić, Antička naselja i komunikacije u Bosni i Herecegovini, Zemaljski muzej, Sarajevo.

- PAŠALIĆ 1975. Esad Pašalić, Sabrana djela, Sarajevo.
- PAŠALIĆ 1984. Esad Pašalić, Period rimske vladavine do kraja III vijeka n.e., u: Kulturna historija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast, II izdanje, Sarajevo, 191 - 309.
- PATSCH 1895. Karlo Patsch, Grčko rimske privatne zbirke novaca u Bosni i Hercegovini, Manastir Fojnica, sv.II, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PATSCH 1897. Karlo Patsch, Mali rimski nahođaji i posmatranja, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PATSCH 1898. Karlo Patsch, Rimska nalazišta u kotaru novljanskom, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PATSCH 1899. Karlo Patsch, Archaeologische- Epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der Romischen Provinz Dalmatien, WMBH, Sarajevo.
- PATSCH 1900. Karlo Patsch, Nahođaji novca Babin do kod Stoca, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PATSCH 1902. Karlo Patsch, Nahođaji novca, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PATSCH 1904. Karlo Patsch, Rimski novac u Crkvinama kod Županjca, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PATSCH 1906. Karlo Patsch, Prilog povijesti donjeg poriječja Neretve, Glasnik Zemaljskog muzeja, sv. III, Sarajevo.
- PAVLOVIĆ 2015. Ana Pavlović, Reducirani numi siscijske kovnice tipa Iovi Conservatori Avgg Nn iz ostave u Trijebnju, Istraživanja u Imotskoj krajini: znanstveni skup, Izdanja hrvatskog arheološkog društva, vol. 29, Zagreb.
- PERIŠA 1987-1988. Darko Periša, Nalazi rimskog novca iz Banjaluke, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PETROVIĆ 1955. Jozo Petrović, Rimski novac iz Obudovca, GZM, Sarajevo.
- PETROVIĆ 1957. Jozo Petrović, Numismatički izvještaji, Trijebnje kod Stoca, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- PETROVIĆ 2004. Slavoljub Petrović, Rimski novac u Podrinju, Šabac.
- PITNER 1902. Karlo Pitner, Nalazak denara u selu „ Gradac kod Posušja, Glasnik Zemaljskog muzeja, sv. III, Sarajevo.
- POPOVIĆ P. 1987. Petar Popović, Novac Skordiska: Novac i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV. do I. Veka pre. n.e, Arheološki institut, Beograd.
- RADIMSKY 1895. Vjenceslav Radimsky, Rimski novci nađeni u sojeničkom naselju Ripač na Uni, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

- RENDIĆ - MIOČEVIĆ. Duje Rendić Miočević, Iliri i antički svijet, Split.
- SAYLES 2007. Wayne Sayles, Ancient coin collecting, The Roman World, Missouri.
- SEAR 2000. David R Sear, Roman coins and their values, London.
- SELLARS 2013. Jan I. Sellars, The Monetary system of the romans, Melbourne.
- STIPČEVIĆ 1989. Aleksandar Stipčević, Iliri- Povijest, život i kultura , Zagreb.
- SERGEJEVSKI 1930. Dimitrije Sergejevski, Nalaz rimskog novca kod Livna, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- SERGEJEVSKI 1932. Dimitrije Sergejevski, Numismatičke beleške, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- SERGEJEVSKI 1939. Dimitrije Sergejevski, Rimski novci nađeni kod Blagaja na Sani, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- SERGEJEVSKI 1947. Dimitrije Sergejevski, Nalazi antičkog novca iz Sarajeva i okolice, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- SERGEJEVSKI 1963. Dimitrije Sergejevski, Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni, GZM, Sarajevo.
- SUIĆ 2003. Mate Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb.
- TRUHELKA 1893. Ćiro Truhelka, Iskopine u dolini Lašve, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- VAVROVIĆ 1893. Josip Vavrović, Novčići pronađeni u pećini Vjetrenici, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.
- ŠKEGRO 1994. Ante Škegro, Rimski rudnički novac, Opuscvla archaeologica.
- ŠKEGRO 1999. Ante Škegro, Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije, Zagreb.

12. SAŽETAK

Ovaj rad imao je zadaću prezentiranja do sada u literaturi zabilježenih nalaza rimskog novca sa područja Bosne i Hercegovine kako iz republikanskog doba tako iz kasnijeg carskog doba. Rad ima svoju posebnu vrijednost zbog kataloškog dijela gdje su na jedan poseban metodološki način obrađeni najzanimljiviji rimski novčići koji su do sada zabilježeni na tlu Bosne i Hercegovine za vrijeme rimske vladavine. Ova zemlja u rimsko doba razvijala se u uslovima sličnosti društvenog uređenja Rima pa je stoga i njena ekonomija stanje i slika općih prilika u rimskoj državi, koja je tokom vremena doživjela mnoge potrese i značajnije promjene svoga društveno - političkog aparata.

Nakon uspostave rimske vlasti na tlu Bosne i Hercegovine ubrzano dolazi i do masovnije upotrebe rimskog kovanog novca raznih naziva i nominala. Može se za sada računati na samo oko 1% istraženosti sveukupnog rimskog novca u BiH za koji se može pretpostaviti da je ovim područjem cirkulisao. Uglavnom se radi o provincijalnim bakrenim i srebrenim novcima, zlatni novci su posve rijetki. Pronađeni novac različite je kvalitete, a vrlo često je loše očuvan, izlizan, oštećen i fragmentiran. Od preko 2000 rimskih registrovanih kovanica veći se dio mogao precizno odrediti a ostatak se može grubo podijeliti u skupine u kojoj je bilo moguće determinirati tip i/ili cara koji ga je iskovao, ili eventualno kovnicu i skupinu koju zbog stupnja istrošenosti nije bilo moguće preciznije odrediti. Ostave novca i pojedinačni nalazi od republikanskog do carskog doba pronađeni na tlu Bosne i Hercegovine svjedoče o intenzivnim vezama ovog prostora sa rimsko - mediteranskom civilizacijom, čime je novac dolazio na različite načine, putem trgovine, kretanjima ljudi i roba, vojnim osvajanjima itd.

Natpisi i prikazi na novcu manje više prate istu formu i stil obrade novca na svim teritorijama u kojima je Rim vladao, uz naravno određena odstupanja, tako da oni generalno predstavljaju univerzalnu i civilizacijsku vrijednost, uključujući i područje današnje Bosne i Hercegovine, koje se tada nalazilo pod rimskom vlašću.

Ključne riječi: antika, rimska numizmatika, republika, carstvo, likovni prikazi, natpisi

13. SUMMARY

This master thesis documents an overview of the findings of Roman money from the territory of Bosnia and Herzegovina recorded so far in the literature, both from the republican era and from the later imperial era. The paper has its special value due to the catalog part, where the most interesting Roman coins recorded on the territory of Bosnia and Herzegovina during the Roman rule have been processed in a specific methodological way. In the period of Roman empire this country was developing in the conditions which were similar to the ones in the social order of Rome, therefore its economy represents a situational picture of general conditions in the Roman state, which over time has experienced many upheavals and significant changes in its socio-political apparatus.

After the establishment of Roman control on the territory of Bosnia and Herzegovina, the use of Roman money of various names and denominations began rapidly. For now, we may count on only about 1% of the total researched Roman money in B&H, which can be assumed to have circulated in this area. These are mostly provincial copper and silver coins, whereas gold coins are quite rare. The money found is of various qualities, and very often it is poorly preserved, worn out, damaged and fragmented.

Taking more than 2,000 Roman registered coins in consideration, most could be identified, while the rest can be roughly divided into groups, in which it was possible to determine the type and / or emperor who minted it, or possibly a mint and a group that could not be specified due to the degree of wear.

The hoards of money and individual finds from the republican to the imperial era found on the territory of Bosnia and Herzegovina testify to the intensive connections of this area with Roman-Mediterranean civilization, which brought money in various ways, through trade, movements of people and goods, military conquests, etc.

Inscriptions and depictions on money follow partially the same form and style of money analysis in all territories ruled by Rome, with certain deviations, so that they generally represent an universal and civilizational value, including the area of today's Bosnia and Herzegovina, which was then under Roman rule.

Keywords: antiquity, Roman numismatics, republic, empire, paintings, inscriptions

14. BIOGRAFIJA

Mirza Kapetanović je rođen 17.02.1988. godine u Jajcu. Osnovnu i srednju školu je završio u rodnom gradu a jednopredmetni studij arheologije (prvi stepen) je završio na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2015. godine sa završnom temom rada „ Stanje istraženosti neolita na području sjeverozapadne Bosne“. Slijedi nastavak obrazovanja na diplomskom jednopredmetnom studiju (master studiju) arheologije istog fakulteta u Sarajevu. U JU „Agencija za kulturno- povijesnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca“ radi od 2016. godine, najprije kao pripravnik a zatim od 2019. godine kao stalni uposlenik te ustanove, na mjestu stručnog saradnika za kulturno - historijsko naslijeđe.

Do sada učestvovao u radu nekoliko muzejskih postavki (Franjevački muzej Jajce, Etno muzej Jajce) te je autor dvije tematske muzejske izložbe u rodnom gradu. Učesnik je brojnih terenskih arheoloških istraživanja u Bosni i Hercegovini i Srbiji. Kroz svoj radni angažman saradivao sa Komisijom za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, Federalnim i Kantonalnim Zavodom za zaštitu spomenika, ministarstvom za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Srednjobosanskog kantona, Institutom za arheologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu i drugim ustanovama sličnog karaktera. Učestvovao na više stručnih i naučnih seminara iz oblasti historije, konzervacije i arheologije.

Nakon završenog prvog ciklusa studija arheologije, živi i radi u rodnom gradu Jajcu.